
Щотка О. П.,
Горянська А. М.,
Пісоцький В. П.

ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА В ПОЧАТКОВІЙ ТА ОСНОВНІЙ ШКОЛІ ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА

Навчальний посібник

Ніжин
2023

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

Щотка О. П., Горянська А. М., Пісоцький В. П.

**ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА
В ПОЧАТКОВІЙ ТА ОСНОВНІЙ ШКОЛІ
ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА**

Навчальний посібник

Ніжин-2023

УДК 159.9 (075.8)

Щ70

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 7 від 27.01.23 р.

Рецензенти:

Литовченко Н. Ф. – кандидат психологічних наук, доцент

Філоненко О. С. – кандидат педагогічних наук, доцент

Щотка О.П., Горянська А.М., Пісоцький В.П.

Щ70 Виробнича практика в початковій та основній школі здобувачів першого рівня вищої освіти: психологічна складова: навч. посіб. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2023. 81 с.

Навчальний посібник містить матеріали, що розкривають мету, зміст та хід виконання навчальних завдань з психології під час виробничої практики здобувачів першого рівня вищої освіти спеціальності 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» та спеціальності 013 «Початкова освіта». Також майбутнім вчителям надаються психологічні рекомендації по опануванню складними ситуаціями під час проходження виробничої практики.

© НДУ ім. М. Гоголя, 2023

© Щотка О.П., Горянська А.М., Пісоцький В.П., 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ З ПСИХОЛОГІЇ	5
1.1. Завдання: Дослідження індивідуально-психологічних особливостей молодшого школяра (підлітка) як суб'єкта навчальної діяльності	5
1.2. Завдання: Психологічний аналіз педагогічного спілкування	12
РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД СТУДЕНТІВ ПІД ЧАС ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ	16
2.1. Як опанувати негативними переживаннями до та під час уроку?	16
2.2. Як налагодити дисципліну в класі?	19
2.3. Як налагодити контакт з «важким учнем»?	22
2.4. Як раціонально планувати роботу та обходитися зі своїм часом?	25
2.5. Які особливості підліткової психології потрібно врахувати при проведенні дослідження?.....	26
2.6. Які методи варто використати в дослідженні молодшого школяра? ...	28
РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА (ПІДЛІТКА) ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	30
3.1. Комплекс методів дослідження молодшого школяра як суб'єкта навчальної діяльності	30
3.2. Комплекс методів дослідження підлітка як суб'єкта навчальної діяльності	46
ДОДАТКИ	77
А. Етичні стандарти психологічного дослідження дітей	77
Б. Схема написання психологічної характеристики учня.....	80
В. Протокол спостереження за педагогічним спілкуванням.....	82

ВСТУП

Психологічна підготовка студентів до професійної діяльності спрямована навчити Вас аналізувати особистісні властивості кожного учня, діагностувати його інтереси та нахили, виявляти причини шкільної неуспішності, дезадаптованості, вивчати особливості взаємодії вчителя і учнів на уроці, досліджувати особистісний потенціал дитини, підлітка. Під час виробничої практики, яка є сполучною ланкою між Вашим теоретичним навчанням та педагогічною діяльністю, створюються найкращі умови для формування у вас саме таких умінь.

Навчальні завдання з психології для студентів *спеціальності 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)» та спеціальності 013 «Початкова освіта» передбачають:*

- дослідження індивідуально-психологічних особливостей учня, складання психологічної характеристики особистості учня та розробка програми індивідуальної роботи з учнем;
- психологічний аналіз педагогічного спілкування, умов розвитку суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії.

В процесі виконання завдань з психології будуть створюватися умови для формування умінь, важливих для управління засвоєнням з врахуванням індивідуально-вікових особливостей учня, побудови розвивальної взаємодії з учнями. Таким чином, в у комплексі з іншими компонентами практики завдання з психології сприяють набуттю здобувачами важливих професійних компетентностей.

Бажаємо успішного проходження практики!

Розділ I **НАВЧАЛЬНІ ЗАВДАННЯ З ПСИХОЛОГІЇ**

1.1. Завдання: ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКА ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета завдання:

- Оволодіння навичками орієнтування в особистісних якостях учня, їх психологічної інтерпретації з подальшими педагогічними висновками;
- Формування уміння проектувати і моделювати свою діяльність і поведінку, встановлювати педагогічно доцільні стосунки з учнями; обґрунтовано вибирати і використовувати різноманітні методи виховання школярів, прийоми педагогічної дії на них з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- Сприяння становленню професійно-особистісних властивостей і якостей (уміння проявляти витримку, педагогічний такт, гуманне відношення до дітей, культуру спілкування, високу вимогливість до себе, відчуття відповідальності, впевненість в успіху і т.д.);
- Розвиток педагогічної спостережливості, рефлексії і прогностичних здібностей;
- Формування творчого дослідницького підходу до педагогічного процесу, вміння використовувати основні методи психолого-педагогічного вивчення учня і скласти письмову психолого-педагогічну характеристику на учня.

Хід виконання завдання

1. На основі спостереження за учнями класу, бесіди з класним керівником оберіть учня для проведення психологічного дослідження.
2. Визначте мету, предмет дослідження, сформулюйте попередню гіпотезу.
3. Продумайте мотиваційні та діагностичні завдання індивідуальної роботи з обраним учнем.
4. Ознайомтеся із схемою написання характеристики учня.
5. Розробіть програму психологічного вивчення молодшого школяра (підлітка) як суб'єкта навчальної діяльності.
6. Підберіть необхідні методи та методики психологічного дослідження та здійсніть психодіагностичну процедуру вивчення учня, обробіть та проаналізуйте отримані результати.
7. Підготуйте підсумковий протокол дослідження індивідуально-психологічних особливостей учня.
8. Дотримуючись методичних рекомендацій, напишіть характеристику учня.
9. На основі отриманих результатів визначте розвивальні завдання індивідуальної роботи з обраним учнем.
10. Оформіть звіт про проведене дослідження.
11. Здійсніть рефлексію процесу виконання завдання.

Методичні рекомендації

Підготовчий етап

Одне з психологічних завдань педагогічної практики для студентів IV-х курсів є написання психологічної характеристики на учня класу. На основі попереднього спостереження за учнями класу, бесіди з класним керівником потрібно обрати учня для проведення психологічного дослідження. Вибір учня – **об'єкта** психологічного дослідження – здійснюється керівником практики, психологом або студентом. Це може бути учень, який привернув вашу увагу в силу своїх індивідуальних якостей, який відстає у навчанні, «важковихований» або ж лідер класу (необхідні поради щодо вибору учня може дати класний керівник).

При визначенні **мети** дослідження студент повинен виходити із необхідності формування цілісного погляду на особистість дитини, її шкільні труднощі і ресурси розвитку.

Предмет вивчення конкретизується на основі врахування того, що важливими у дослідженні є всі сторони психічного життя учня, тобто психіка в усіх її проявах. Під час практики варто з'ясувати особливості перебігу *психічних процесів* учня (і *пізнавальних*, і *емоційно-вольових*), виявити і дати психологічне пояснення особливостей *психічних станів* досліджуваного, описати характерні для даного об'єкту дослідження *психічні властивості* особистості.

Обов'язковим для дослідження є формулювання **гіпотези**, певного припущення щодо закономірностей проявів психіки і поведінки учня, яке і буде вивчатися і перевірятися у процесі самого психологічного дослідження.

Бажано уже з перших днів почати намічати **програму індивідуальної роботи** з обраним учнем в єдності трьох її складових: мотиваційної, діагностичної та розвивально-корекційної.

Така програма передбачає:

1. Встановлення контакту з учнем.
2. Вивчення рівня успішності/неуспішності учня (знайомство з особовою справою, медичною карткою, аналіз щоденника, класного журналу, бесіда з класоводом або ж класним керівником, учителями-предметниками, з друзями досліджуваного), переважаючих інтересів в учінні, причин неуспішності, систематичності чи несистематичності виконання домашніх завдань, активності чи пасивності на уроках, фізичного стану, стану здоров'я.
3. Постійні спостереження за поведінкою учня на уроках, позакласних заняттях, на перервах.
4. Спостереження за контактом з однолітками і за необхідності визначення причин конфліктності та надання допомоги у налагодженні стосунків.
5. Встановлення наявності чи відсутності тривожності дитини, за необхідності з'ясування причин тривожності, надання корекційної допомоги.
6. Продумування заходів із попередження та подолання занедбаності в навчанні.

7. Визначення шляхів впливу на особистість дитини з метою розвитку її інтересів, включення у продуктивну діяльність згідно з її здібностями.

8. Встановлення зв'язку з тренерами, керівниками гуртків, учителями, соціальним педагогом, шкільним психологом, сім'єю учня.

9. Здійснення контролю за зайнятістю даного учня в суспільному житті класу, школи.

10. Допомога учню у складанні програми самовиховання.

З урахуванням завдань дослідження та висунутої гіпотези (для її перевірки) підбираються необхідні методи психологічного дослідження: методи спостереження, експериментальні та психодіагностичні методи (тести, анкети, опитувальники, інтерв'ю, бесіда), аналіз продуктів діяльності та ін.

- Зверніть увагу: ви маєте підібрати тільки ті конкретні методики, які відповідають програмі вашого дослідження, будуть сприяти перевірці висунутої гіпотези щодо причин проявів поведінки учня.

За необхідності дослідження може стосуватися *мотиваційної* сфери учня, *пізнавальних можливостей*, (особливостей відчуттів, сприймання, пам'яті, мислення, мовлення, уяви), сформованості *особистісних* якостей (спрямованості учня, ціннісних ідеалів, самооцінки, рівня домагань, інтересів, здібностей, вольових рис, емоційно-почуттєвої сфери, характеру, особливостей темпераменту), *стосунків* з однолітками.

Варто переглянути практикуми з психології, підібрати конкретні методики досліджень, які розроблені фахівцями, були використані під час лабораторних занять і рекомендовані викладачами для застосування їх під час педагогічної практики. Підібрати необхідні для експериментального дослідження методики ви зможете, скориставшись посібниками, які вказані у списку літератури (див.: **Література**).

Експериментальний етап.

1. Провести 3–4 дослідження з використанням методів спостереження, бесіди, психодіагностичних методів (за вибором), проаналізувати отримані дані і зробити відповідні висновки.

Під час діагностики важливо дотримуватися інструкції і всієї процедури дослідження, вказаної в методиці. Кожна методика виконується й оформляється як самостійне дослідження у вигляді **протоколу** дослідження. Спостереження, бесіди як методи дослідження також обов'язково протоколюються згідно з загальними вимогами до їх проведення.

- **Увага!:** після проведення дослідження матеріали опитувань, які проводились із досліджуваним (малюнки, картки, опитувальники, тести з відповідями досліджуваного – *бланки відповідей учня* та под.) додаються до звіту в окремому файлі чи конверті. За ними викладач може судити про правильність обробки даних.

Після проведення дослідження згідно наміченої програми отримані кількісні дані потрібно занести до таблиці результатів.

Конструктивний етап

1. Співставлення отриманих результатів із висунутою гіпотезою.
2. Написання характеристики учня.
3. Формулювання педагогічних рекомендацій.
4. Оформлення звіту про проведене дослідження.

Розкриваючи ту чи іншу особливість особистості школяра, необхідно давати більш повне її описання, використовуючи при цьому найбільш характерні факти поведінки і дані, отримані при проведенні різних методів дослідження.

Після попередніх висновків потрібно проаналізувати результати та описати, наскільки вони співпадають із вашими спостереженнями за учнем, із висунутими гіпотезами.

Характеристика пишеться із дотриманням методичних рекомендацій до її написання та оформлення (див. в додатку А. «Схема написання характеристики учня»).

Наявність фактичного матеріалу і аргументування психологічних висновків – обов'язкова умова характеристики. Глибина характеристики визначатиметься ступенем розкриття справжніх психологічних причин прояву відповідних особистісних якостей учня і заходів педагогічної дії, що рекомендуються з урахуванням цих причин. Готова характеристика повинна бути завірена (але не оцінена) класним керівником.

Далі потрібно виділити **рекомендації** з індивідуальної виховної роботи з цією дитиною. Важливо розкрити психологічні причини прояву відповідних особистісних якостей учня і вказати конкретні заходи педагогічного впливу з урахуванням цих причин.

Рефлексивний етап

Рефлексивний етап передбачає осмислення процесу та результатів виконання завдання шляхом формулювання відповідей на запитання у письмовій формі за схемою:

- Які труднощі і почуття виникали в процесі роботи над завданням?
- Що вам дала робота над ним?
- Чи можна сказати, що завдання вам сподобалося? Чому?
- Якщо завдання чимось не сподобалося, спробуйте якнайточніше сформулювати, чим саме.
- Можливо, у вас з'явилися пропозиції щодо його поліпшення?

Структура звіту

Звіт про проведене дослідження індивідуально-психологічних особливостей учня повинен включати:

1. **Титульний лист.**
2. **Програму психологічного дослідження учня** (1–2 стор.).

На цьому аркуші визначається *об'єкт* і *предмет* дослідження, вказуються *мета* і *завдання* психолого-педагогічного вивчення відповідно до обраного учня.

Висувається *гіпотеза* щодо можливих причин успішності/неуспішності учня у навчанні, адекватності/неадекватності поведінки його у стосунках з однолітками чи дорослими. Дається характеристика використаних *методів* та *методик* дослідження.

3. **Результати проведених досліджень індивідуально-психологічних особливостей учня.**

4. **Текст психолого-педагогічної характеристики учня**, написаної за схемою або в довільній формі, але з обов'язковим дотриманням послідовності і повноти висвітлення різних сторін психіки учня (1–2 стор.).

5. **Висновки і психолого-педагогічні рекомендації** студента, які направлені на розв'язання проблеми (1–2 стор.).

6. **Звіт про індивідуальну роботу з учнем** (1–2 стор.).

У цій частині роботи студент повинен описати свою індивідуальну роботу з учнем за наступним планом:

За рахунок чого відбувся ваш контакт з учнем? Чи змогли ви викликати до себе прихильність дитини? Як Вам це вдалося? Опишіть, що сприяло Вашому контакту. У чому саме полягав індивідуальний підхід до цього учня, які засоби дії були використані (розвиток інтересів, створення емоційного комфорту, зняття напруги, шкільної тривоги, допомога при індивідуальному аналізі психотравмуючих моментів у навчанні і у відносинах з однолітками, психологічна підтримка при емоційній відчуженості, замкнутості, сором'язливості і т.д.).

Психолого-педагогічне обґрунтування доцільності індивідуального підходу до дитини. Тут потрібно вказати, наскільки успішно проходила ваша робота. Чи відповідала вона тим цілям, які Ви спочатку поставили? За рахунок чого підтримувався контакт з дитиною? Які результати цієї роботи? В чому полягає перспектива розвитку дитини, успішності в становленні особистісних якостей і пізнавальних здібностей? Які особливості Ви відкрили в собі при індивідуальній роботі з учнем? Що для Вас виявилось найскладнішим?

7. **Здійснення рефлексії власної діяльності (рефлексивний етап)** (1 ст.).

8. **Список використаної літератури** (1 ст.).

9. **Додатки** (відповіді досліджуваного учня на підготовлених бланках).

Критерії оцінювання

Звіт про проведене дослідження перевіряється і оцінюється методистом з психології згідно з визначеними критеріями.

Кількість балів	Критерії оцінювання звіту про виконання завдання
9-10 балів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чітко визначені об'єкт, предмет, мета дослідження, обґрунтовано представлені гіпотеза та завдання дослідження. 2. У характеристиці відображено знання студентом теоретичних основ психології, видно її психологічну спрямованість, дано мотивування вибору для вивчення даного учня. 3. Характеристика учня відображає різні сторони його діяльності (учбової, ігрової, трудової) і всі сфери спілкування (школа сім'я, спілкування з однолітками та ін.). 4. Обов'язковим є проведення емпіричного дослідження з використанням 3-4 методів (включаючи спостереження, бесіди, аналіз продуктів діяльності, тести, анкети, експерименти). Матеріали вивчення повинні бути пов'язані зі змістом характеристики, дані дослідження оброблені й інтерпретовані (кількісні дані представлені наочно у вигляді таблиці, діаграми, графіку). 5. До характеристики додаються протоколи спостережень, де зафіксовані факти, приклади, що демонструють психологічні особливості особистості учня. 6. У характеристиці є висновки з конкретними педагогічними узагальненнями і рекомендаціями про шляхи і засоби зміцнення позитивних і усунення негативних якостей особистості учня.
7-8 балів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чітко визначені об'єкт, предмет, мета дослідження, обґрунтовано представлені гіпотеза та завдання дослідження. 2. У характеристиці відображено знання студентом теоретичних основ психології, видно її психологічну спрямованість, дано мотивування вибору для вивчення даного учня. 3. Характеристика учня відображає різні сторони його діяльності (учбової, ігрової, трудової) і всі сфери спілкування (школа сім'я, спілкування з однолітками та ін.). 4. Обов'язковим є проведення емпіричного дослідження з використанням 3-4 методів (включаючи спостереження, бесіди, аналіз продуктів діяльності, тести, анкети, експерименти). Матеріали вивчення повинні бути пов'язані зі змістом характеристики, дані дослідження оброблені й інтерпретовані (кількісні дані представлені наочно у вигляді таблиці, діаграми, графіку). 5. Відсутні протоколи бесіди та спостереження; не оформлені протоколи експериментальних досліджень, а у звіті представлені тільки експериментальні дані, які виступають лише як додаток до характеристики.
5-6 балів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Не чітко визначені об'єкт, предмет, мета дослідження, гіпотеза та завдання дослідження. 2. У характеристиці відображено знання студентом теоретичних основ психології, але не дано мотивування вибору для вивчення даного учня. 3. Зміст характеристики носить описовий характер, слабка аргументованість думок про психологічні особливості особистості учня.

	<p>4. Характеристика учня не є комплексною. Недостатньо представлений фактичний матеріал і відсутні педагогічні висновки</p> <p>5. Для проведення емпіричного задіяно декілька методів, які не підпорядковані меті.</p> <p>6. Відсутні окремі протоколи експериментальних досліджень.</p> <p>В оформленні роботи є окремі недоліки.</p>
1-4 бали	<p>1. Об'єкт, предмет, мета дослідження, гіпотеза та завдання дослідження не є обґрунтованими.</p> <p>2. Характеристика учня є описовою, не обґрунтована теоретичними знаннями та емпіричними результатами.</p> <p>3. Відсутні протоколи досліджень, де зафіксовані факти, що демонструють психологічні особливості особистості учня.</p> <p>4. Відсутні висновки з конкретними педагогічними узагальненнями і рекомендаціями про шляхи і засоби зміцнення позитивних і усунення негативних якостей особистості учня.</p> <p>Незадовільна характеристика повертається студенту для доопрацювання.</p>

Рекомендована література

1. Щотка О.П. (ред.). (2008). *Вікова психологія*. Навчальний посібник, Ніжин (гриф МОН).
2. Щотка О.П. (ред.). (2008). *Педагогічна психологія*. Навчальний посібник, Ніжин (гриф МОН).
3. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. (2012) *Вікова психологія*. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури.
4. Савчин М. В., Василенко Л.П. (2017). *Вікова психологія*. Навчальний посібник. Київ: Академія, 2017.
5. Палій А.А. (2013) *Методи діагностики психічного розвитку дітей*. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/862.pdf>
6. Барда С. І., Московець Л. П. (ред.). (2019). *Дослідження особистості молодшого школяра*. Методичний посібник, Кременчук : ПП «Бітарт». URL: <https://cutt.ly/11Wtu2u>
7. Кравченко О.Д., Моргуна В.Ф. (2008). *Психодіагностика особистості підлітка*. Навчальний посібник, Полтава. URL: <https://cutt.ly/31Wthqr>
8. Алексєєва Ю.А., Артемчук О. Г., Шишова О. М. (2011). *Психодіагностика дітей та підлітків*. Методичний посібник, К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. URL: <https://cutt.ly/21WtIez>

1.2. Завдання: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Мета завдання:

- Розвиток умінь проведення психологічного аналізу уроку, що стимулює діяльність рефлексії майбутніх вчителів, розвиток їх психолого-педагогічної культури; сприяння процесу професійного саморозвитку;
- Засвоєння загального способу «розчленування» комунікативного змісту уроків колег за допомогою окремих позицій аналізу;
- Виховання дослідницької культури, створення умов для поступового перетворення способу аналізу діяльності колег на спосіб професійного самоаналізу, на метод педагогічної рефлексії.

Хід виконання завдання

1. Вивчіть літературу з проблем педагогічного спілкування.
2. Ознайомтесь із рекомендаціями проведення аналізу педагогічного спілкування на уроці.
3. Проведіть спостереження за особливостями спілкування педагога з учнями на уроці з виділенням 8 позицій аналізу спілкування, які відповідають категоріям Н. Фландерса.
4. Заповніть схему аналізу.
5. Дайте інтерпретацію отриманих кількісних даних.
6. Сформулюйте педагогічні рекомендації.
7. Напишіть та оформіть звіт про проведене дослідження.
8. Здійсніть рефлексію процесу виконання завдання.

Методичні рекомендації

Підготовчий етап

1. Вивчення літератури з проблем педагогічного спілкування.
2. Ознайомлення із рекомендаціями проведення аналізу педагогічного спілкування на уроці.

Приступаючи до виконання даного завдання, студентам необхідно «освіжити» і поглибити своє поняття про педагогічне спілкування, його структуру і особливості, а також уроку необхідно вивчити схему аналізу педагогічного спілкування.

Завдання розроблено з урахуванням способу аналізу уроку за **Н. Фландерсом**, який передбачає «розчленування» комунікативного змісту уроку за **10 категоріями**.

Прагнення розробити метод аналізу педагогічного спілкування, що відповідає потребам педагогічної практики, привело до виділення методистами **8 позицій аналізу**, деякі з них відповідають категоріям Н. Фландерса.

1. Акцентування думок учнів (АД). Вчитель уважний до висловлювань школярів: переконливо показує, що згоден з ними, коментує, розвиває їх уявлення і думки, доповнює; в інших випадках тактовно спростовує, не упускаючи можливості наголосити на позитивних моментах відповідей. Йдеться про здійснення педагогічних дій з установкою на інтелектуальне розуміння учнів.

2. Схвалення почуттів школярів (СП). Вчитель залучається до емоційного стану учнів або окремого школяра, здатний, як іноді говорять, проникнутись. Мається на увазі емоційне розуміння («розуміння серцем»), що отримало назву емпатії. Остання може виявлятися в тому, що педагог утішає школяра, в якого щось не виходить, виразно хвалить слабого учня за гранично скромний успіх, сміється разом з дітьми, якщо це нікого не кривдить, і ін., нарешті, робить «поправки на дитинство», які, проте, не тільки не перешкоджають досягненню педагогічних цілей, але, врешті-решт, допомагають цьому.

3. Вираження задоволення (ВЗ). Педагог схвалює, хвалить або якимось інакше емоційно заохочує школярів за вдалу думку, добре виконану роботу. Діапазон педагогічних реакцій у цьому плані вельми широкий: мімічні вираження (як правило, знайомі учням), схвальне кивання головою, вимовлення слів з відповідною інтонацією («Далі!», «Продовжуй!» і т.д.), схвальні висловлювання про дії учнів, похвала, що відноситься до окремого школяра або класу, і ін. Все це може розглядатися як емоційна підтримка учбової діяльності школярів засобами спілкування. Сюди ж відносяться оцінні думки при виставленні оцінок.

4. Звернення до думки учнів (ЗД). Вчитель стимулює ініціативу, викликає школярів для відповіді за бажанням, цікавиться думкою учнів з деяких аспектів спільної роботи, вносить корективи в урок на прохання учнів, пропонує завдання на вибір і т.д. Можливо, він залучає школярів до формулювання цілей уроку або його фрагментів, до перегляду цих цілей під впливом тих або інших обставин. Кажучи інакше, йдеться про такі взаємодії, які можуть створювати у школярів враження про їх причетність до ведення уроку, про співпрацю з педагогом.

5. Вказівки, розпорядження (ВР). Вони пов'язані з веденням уроку, організацією роботи учнів, зокрема це виклики школярів для відповіді без вияву бажання з їхнього боку. Сюди ж відносяться акти спілкування тоном, що підкреслює рольову позицію педагога, його установку на спілкування згори «донизу», проте, йдеться про випадки, що не включають вираження незадоволення або дисциплінуючі дії.

6. Вираження незадоволення (ВН). Учні або окремий школяр можуть не виконати або недостатньо якісно виконати завдання вчителя, здійснити деякі окремі учбові дії на рівні, що не відповідає очікуванням педагога. Проте тут йдеться не стільки про самі факти такого роду, скільки про способи вираження негативного ставлення до них з боку педагога.

7. Дисциплінуючі дії (ДД). Маються на увазі паузи, призначені вчителем для встановлення тиші; заклики і вимоги до учнів перервати форми поведінки, що

заважають веденню уроку; зауваження у зв'язку з порушеннями дисципліни, попередження і погрози із цього приводу; покарання; будь-які дії, що знімають умови для порушень, – пересаджування школярів, вилучення предметів і ін.

8. **Конфліктні взаємодії (КВ).** Такі взаємодії виникають між вчителем і учнями і виявляються в різних формах непокори вимогам педагога, в перемовляннях з учителем, взаємних грубощах і т.д.

Експериментальний етап

1. *Проведення спостереження за особливостями спілкування педагога з учнями на уроці з виділенням 8 позицій аналізу спілкування, які відповідають категоріям Н.Фландерса.*

2. *Заповнення схем аналізу.*

* Рекомендується вести запис уроку на лівій і правій сторонах таблиці. На лівій стороні ведеться запис взаємодій вчителя і учнів на уроці, а справа за скороченими назвами можливих позицій (за Фландерсом) визначається характер цих взаємодій. (Див. Додаток В. «Зразок оформлення записів спостереження за особливостями спілкування»).

Конструктивний етап

1. *Інтерпретація отриманих кількісних даних.*

2. *Формулювання педагогічних рекомендацій.*

3. *Написання та оформлення звіту про проведене дослідження.*

На даному етапі важливо правильно інтерпретувати взаємодію вчителя з учнями. Слід дати повний якісний аналіз особливостей спілкування вчителя з учнями на даному уроці. Зробити висновки про відвіданий урок, в яких будуть представлені основні узагальнення, оцінки і побажання автору уроку.

Рефлексивний етап

Завершується робота **рефлексією** процесу виконання за вказаною схемою:

- Які труднощі і почуття виникали в процесі роботи над завданням?
- Що вам дала робота над ним?
- Чи можна сказати, що завдання вам сподобалося? Чому?
- Якщо завдання чимось не сподобалося, спробуйте якнайточніше сформулювати, чим саме.
- Можливо, у вас з'явилися пропозиції щодо його поліпшення?

Структура звіту

1. Основні «параметри» уроку (школа, клас, навчальний предмет, тема уроку).

2. Запис уроку за рекомендованою формою.

3. Аналіз педагогічного спілкування на уроці, міркування згідно з рекомендованими позиціями, методичними зауваженнями і порадами з тлумачення результатів відвідання. Побажання автору уроку. Висновки.

4. Рефлексія студента, який відвідав урок.

Критерії оцінювання

Кількість балів	Критерії оцінювання звіту про виконання завдання
5 балів	Якісний запис за схемою уроку та повністю відображені комунікативні взаємодії вчителя з учнями під час уроку. Вільне оперування знаннями з психології спілкування в аналізі уроку. Вільне оперування даними запису уроку при здійсненні якісного аналізу взаємодій уроку (врахування встановлених позицій, позначених у записі уроку за схемою). Чіткий зв'язок висновків і побажань автору уроку із змістом аналізу. Досконале оформлення звіту: логічна послідовність і точність у викладі матеріалу; акуратність, мовностилістична грамотність.
4 бали	Правильне використання схеми для фіксації даних спостереження на уроці та повністю відображені комунікативні взаємодії вчителя з учнями під час уроку. Вільний рівень оперування знаннями з психології спілкування в аналізі уроку. Достатній рівень оперування даними запису уроку при здійсненні якісного аналізу взаємодій уроку (врахування встановлених позицій, позначених у записі уроку за схемою). Існує зв'язок висновків і побажань автору уроку із змістом аналізу. В оформлення звіту є недоліки: неточність у викладі матеріалу; неакуратність, мовностилістична помилки.
3 бали	Правильне використання схеми для фіксації даних спостереження на уроці, але неточно відображені комунікативні взаємодії вчителя з учнями під час уроку. Недостатній рівень оперування знаннями з психології спілкування в аналізі уроку. Не повною мірою враховані встановлені позиції, позначені у записі уроку за схемою. Існує зв'язок висновків і побажань автору уроку із змістом аналізу. В оформлення звіту є недоліки: неточність у викладі матеріалу; неакуратність, мовностилістична помилки.
1-2 бали	Неякісне використання схеми для фіксації даних спостереження на уроці, але неточно відображені комунікативні взаємодії вчителя з учнями під час уроку. Недостатній рівень оперування знаннями з психології спілкування в аналізі уроку. Не повною мірою враховані встановлені позиції, позначені у записі уроку за схемою. Відсутній зв'язок висновків і побажань автору уроку із змістом аналізу. В оформлення звіту є недоліки: неточність у викладі матеріалу; неакуратність, мовностилістична помилки.

Рекомендована література

1. Щотка О.П. (ред.). (2008). Педагогічна психологія. Навчальний посібник, Ніжин.
2. Токарева Н. М., Шамне А. В. (2017). Вікова і педагогічна психологія. Підручник. К.
3. Власова О.І. (2005). Педагогічна психологія. Навч. посібник. Київ: Либідь.
4. Зливков В.Л., Лукомська С.О. (2018). Психологія спілкування педагога: інтегративний підхід. Навчальний посібник, К., Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.
5. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. (2021). Спілкування в педагогічному процесі. навчальний посібник, Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»».

РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ

2.1. ЯК ОПАНУВАТИ НЕГАТИВНИМИ ПЕРЕЖИВАННЯМИ ДО ТА ПІД ЧАС УРОКУ?

Досить часто студенти-практиканти, вперше прийшовши до школи в якості молодого вчителя, відчувають страх перед учнівською аудиторією, невпевненість у своїх комунікативних можливостях і сумніви у своїй здатності встановити контакт із класом і позиціонувати себе як учителя. Якщо молодому педагогові не вдасться мобілізуватися і зібратися з духом, навіть методично вірно побудований урок може виявитися під загрозою зриву. А боязкість і нерішучість учителя учні можуть інтерпретувати як недостатній професіоналізм і відсутність необхідної компетентності.

Підготовка до уроку.

Як радять досвідчені вчителі, щоб уникнути хвилювання, важливо **добре підготуватись до уроку і бути впевненими у собі!** Впевненості зазвичай надає наявність наступних складових хорошого уроку:

Бездоганний *зовнішній вигляд*, який, природно, розпочинається з ванної кімнати і гігієнічних процедур. Не слід недооцінювати цей пункт, оскільки учні завжди оцінюють зовнішній вигляд учителя і досить критично відносяться до наявних недоліків. Якась погрішність, нісенітна деталь може стати причиною появи у учителя прізвиська і приводом для кепкувань. Оптимальний костюм для чоловіка - класичний діловий з краваткою; для жінки - строгий костюм із спідницею або брюками.

Знання свого предмету (чи, в крайньому випадку, хороше володіння темою уроку). Згідно з дослідженнями, ерудиція учителя, глибоке знання свого предмету для учнів важливіше за його особистісні характеристики. Учні поважають педагогів, які добре орієнтуються у своєму предметі, і віддають перевагу суворим і вимогливим учителям, які мають широкий кругозір і доповнюють матеріал з підручника цікавими фактами. Важливо заволодіти увагою аудиторії (тобто класу), бути готовим навести цікаві приклади з теми, яких немає в підручнику, підготувати творчі вправи-завдання, які зможуть зацікавити дітей, включити їх у роботу.

Добре *продуманий і вивчений план-конспект* уроку. Тоді як досвідчені вчителі можуть обмежитися загальними нарисами ходу уроку, учителям, яку тільки приступають до роботи, студентам-практикантам рекомендується продумувати усі етапи уроку (включаючи передбачувані відповіді учнів) і час, відведений на кожен етап. Корисно мати в запасі декілька додаткових ігрових вправ з теми уроку на випадок, якщо завдання, передбачені планом-конспектом, будуть вичерпані задовго до кінця уроку.

Хороша дикція. Від усіх попередніх пунктів буде мало толку, якщо учитель не володіє своїм голосом і говорить занадто тихо, невиразно, повільно або швидко. Підвищення або пониження гучності мовлення, наявність пауз, емоційність допомагають привернути увагу до важливих моментів уроку, розбудити інтерес учнів, створити відповідний настрій, встановити дисципліну і так далі. Не лініуйтеся відтренувати увесь або деякі моменти уроку перед дзеркалом або однокурсником.

Отже, ви привели себе в порядок, повторили ще раз тему уроку, ознайомилися з додатковою літературою, продумали і підготували відмінний план-конспект уроку, провели «генеральну репетицію» майбутнього уроку і стоїте на порозі класної кімнати, озброєні знаннями, ентузіазмом, додатковими матеріалами і указкою. Що робити далі, як поводитися, на що звернути увагу?

Проведення уроку. Вхід в клас, *перше враження*. Цей момент дуже важливий, зайва метушливість, поспіх не додадуть вам ваги в очах учнів. Входить з почуттям власної гідності, покладіть журнал і сумку на вчительський стіл і стілець і приверніть увагу учнів (прочистивши горло, злегка постукавши по столу і тому подібне). Кивком або поглядом дайте учням зрозуміти, що вони повинні встати і привітати вас. Не нехуйте цим моментом і сприймайте цю церемонію як належний і неодмінний знак поваги. Більше того, він налаштовує на робочий лад і сприяє встановленню необхідної субординації.

Знайомство. Якщо це ваша перша зустріч з класом, представтеся (прізвище, ім'я і по батькові), запишіть ваше ім'я і по батькові на дошці. Щоб зняти напруження, розкажіть спершу про свої вимоги, правила роботи на уроці, критерії оцінок, торкніться організаційних моментів. На перших порах, щоб швидше запам'ятати своїх учнів, попросіть їх написати свої імена на картках (краще приготувати їх заздалегідь, щоб учням не довелося рвати листи із зошитів, а вам не довелося втрачати час у цей момент) і поставити їх перед собою на парті. Учні люблять, коли учитель називає їх по іменах. Можете використати творчий підхід і підготувати вправи для того, щоб «зламати лід» і познайомитися ближче.

Стиль роботи. Не намагайтеся відразу стати друзями з учнями, багатьом учителям це не лише заважає об'єктивно оцінювати знання «кращих друзів», але і в деяких випадках може призводити до зриву уроку. Не варто ліберальничати, «загравати» з учнями, обіцяти нагороди за хорошу поведінку і відмінне навчання: це обов'язки учнів, а нагорода - оцінка. Не допускайте фамільярності і панібратства в стосунках з дітьми.

Ні в якому разі не намагайтеся завоювати авторитет, залякуючи і принижуючи учнів, пригнічуючи їх своїм авторитетом і всезнайством. Не намагайтеся «піймати» учнів на дрібницях і не зловживайте незадовільними оцінками - це ознака недосвідченості і некомпетентності.

Роблячи паузу в роботі, щоб дати учням відпочити від роботи, ні в якому разі не розповідайте анекдоти, краще заздалегідь підготуйте пізнавальну історію або

легку гру, за умови, що ви зможете повернути дисципліну в клас після гри. Якщо ви не впевнені, то краще провести традиційну фізкультхвилинку.

Виставляючи оцінки, коментуйте, спочатку обов'язково похваліть за старання, досягнутий успіх, а потім коротко висловіть зауваження.

Закінчуючи урок, не викрикуйте домашнє завдання дітям навздогін: вони повинні дочекатися вашого дозволу, перш ніж покинути клас.

Обов'язково заповніть журнал (за погодженням з учителем), згідно з нормативними вимогами запишіть дату проведення уроку, тему, домашнє завдання. Як жартують досвідчені педагоги, уроку можеш ти не дати, але записати його зобов'язаний!

А як бути, якщо все ж таки під час уроку або в позаурочний час трапляються ситуації, які викликають у вас негативні емоції, спричиняють гнів чи роздратування?

Хоча професія педагога досить стресова і бажання випустити пар у складних ситуаціях цілком природно - адже учитель жива людина - ми **повинні стримувати себе** і не допускати випліскування гніву на дітей.

Як це не дивно, треба заспокоїтися. Як правило, навіть у момент найсильнішого роздратування людина усвідомлює, що може зупинитися і не йти за гіршим сценарієм. Уявіть, як ви виглядатимете в очах своїх учнів, колег і керівництва школи, якщо дасте волю усім своїм почуттям, емоціям і поривам. Ви - доросла самостійна людина, прагнете бути професіоналом своєї справи, педагог, що володіє (вчиться володіти) навичками самоконтролю, прослухав курс психології, ви не кричатимете і не зриватиметесь на учнів або колег.

У цей момент допомагають:

Концентрація на своєму диханні: дихайте рівно і глибоко, контролюйте своє дихання.

Настрій на позитив: постарайтеся придумати жарт про ситуацію, що склалася, уявіть її комічність з боку, що ваш драгівник стоїть голий перед вами, одягніть його у одяг колуна, блазня та под..

Подумайте про щось приємне, про те, як ви побалуєте себе, якщо виграєте цей «бій»: купите тістечко, пройдетеся улюбленою алеєю, прийдете додому і приймете ванну із заспокійливими маслами і так далі;

Візуалізуйте свій гнів і роздратування «усередині»: уявіть усе, що б ви хотіли зробити і сказати в даний момент, але зовні залишайтеся в спокої.

У крайньому випадку **вийдіть із класу** хоч би за двері або до туалетної кімнати - віддихайтеся, зімніть аркуш паперу, вмийтеся, скажіть все, що ви хочете сказати, поплачте (бажано, щоб у цей час ви були там одні), а потім приведіть себе в порядок і приходьте в клас. Не кваптеся повертатися, якщо ще не прийшли в себе.

Звичайно, вам не треба повністю приховувати свої емоції і почуття: якщо ситуація того вимагає, **скажіть про свої почуття:** «Твої слова ображають мене», «Ваша поведінка виводить мене з себе». Діти повинні розуміти, що учитель не

робот і не лялька, у яких завжди гарний настрій і вони завжди готові працювати з будь-якою аудиторією, діти повинні бачити у вас людину, і ваше уміння впоратися з обуренням буде тільки хорошим прикладом в їх очах.

І не забувайте: *не пред'являйте особливих вимог до учнів*, пам'ятайте: вони діти як діти і учні як учні. Якщо учень, батько або колега не відповідає вашим уявленням про хорошого учня, батька і педагога, це не означає, що він заслуговує вашого роздратування, втрати вашого здоров'я.

Якщо все-таки зірвалися. Всяке в педагогічному житті буває: діти бачать, що ви теж людина і реагують на їх поведінку і слова. Якщо ви когось скривдили різким словом, *вибачитися* особисто. Якщо ви зірвалися на уроці, вибачитися за нестриманість перед класом, скажіть, що ситуація була для вас настільки неприємна, що ви не змогли стриматися. Хоча вибачитися перед учнями буває важко, в цій ситуації це обов'язково: як би погано не поводитися учні, ви як доросла людина, учитель-професіонал (а ви до цього прагнете) не повинні були зриватися.

2.2. ЯК НАЛАГОДИТИ ДИСЦИПЛІНУ В КЛАСІ І ПРАВИЛЬНО ВСТАНОВИТИ СТОСУНКИ З УЧНЯМИ?

Студенту-практиканту буває дуже важко налагодити дисципліну в класі. Особливо, коли викладання ведеться у середніх класах. Знаходячись у перехідному віці, діти досить непросто піддаються загальним методикам виховання, прагнуть до самовираження, швидко втрачають інтерес до занять і схильні висловлювати свою думку, демонструвати особисту позицію. Тому для учителя в таких випадках на перший план виходить відразу декілька найважливіших завдань:

- викликати щирий інтерес до предмету;
- грамотно створити свій образ педагога, який повинен викликати повагу;
- ні в якому разі не показувати свої слабкі сторони: невпевненість, страх перед аудиторією, відсутність готових рішень проблем, які виникають у процесі взаємодії з учнями ;
- вести урок послідовно і логічно, не зупинятися і не переривати урок, не збивати темп, чітко стежити за часом;
- контролювати поведінку кожного учня і усього класу в цілому;
- встановити контакт з кожною дитиною, не чинити зайвого тиску на учнів;
- виробити власну лінію поведінки, дотримуватися її у будь-яких ситуаціях, навіть критичних.

Якщо студенту вдасться вирішити основні завдання, встановити дисципліну в класі не складе труднощів.

Проте існує цілий ряд нюансів, які необхідно знати учителю, який вперше приступає до викладання предмету. Нескладні рекомендації допоможуть знайти підхід до дітей, правильно організувати процес навчання, вірно вибудувати стосунки з підлітками.

1. В першу чергу вам знадобиться відповідально підійти до організації уроків. Кожен ваш урок має бути детально продуманий. Якщо ви самі не зумієте грамотно проводити уроки, розподіляти час, правильно чергувати різні види завдань, захоплювати дітей і примушувати їх постійно думати, відповідати, міркувати, працювати, учні відчують вашу невпевненість, зрозуміють, що у вас бракує особистої дисципліни. У результаті встановити порядок у класі буде набагато складніше.

2. Кожен урок повинен мати чітку структуру. Діліть його на етапи, відокремлюйте їх один від одного. Обов'язково пишіть конспекти уроків і постійно орієнтуйтеся на час. Відмічайте у ваших записах, скільки хвилин відводиться на ту або іншу роботу в класі. Залишайте завжди невеликий запас часу, але і плануйте заздалегідь, чим ви займете учнів, якщо усі завдання будуть виконані раніше терміну.

3. Виділяйте організаційний момент, пояснюйте учням на початку уроку його завдання і мету. Постарайтеся своїм вступним словом налаштувати дітей на відповідальне відношення до заняття. Оговорюйте стимули: роль теми, майбутньої роботи або перевірочних робіт, підсумкових контрольних в загальному учбовому процесі, важливість знань, які учні мають отримати, для сьогодення (де і як вони можуть ними скористатися).

4. Охоплюйте роботою на уроці усіх учнів. Не допускайте «перекосів», коли основна увага приділяється слабким учням, яких необхідно опитати, або, навпаки, відмінникам, котрі відповідають на усі запитання.

5. Уникайте ситуацій, в яких ви не зможете зорієнтуватися і точно направити хід уроку. Непомітно поглядайте на годинник і не виходьте за встановлені вами рамки, постійно керуйте діями учнів, уникайте пауз. Розраховуйте час об'єктивно, щоб все устигати. Не продовжуйте урок після дзвінка - треба укладатися в заданий період.

6. Використовуйте різні засоби і методи навчання на уроках, намагайтеся робити їх цікавими для учнів, захоплюючими. Якщо ваш урок дійсно зацікавить учнів, дисципліну встановити буде набагато легше. Є багато способів вивести урок за рамки звичайного рутинного заняття: використовуйте ілюстрації, музичні фрагменти, проводьте інтегровані уроки; створюйте спеціально для уроків презентації; виводьте учнів на екскурсію, пов'язану з темою уроку; проводьте уроки в нестандартному форматі: урок-диспут, урок-семинар, урок-конференція, урок-подорож; використовуйте таблиці, картки, проводьте міні-змагання між учнями.

7. Працюйте над собою. Обов'язково стежте за своїм психологічним станом, ретельно його контролюйте, не дозволяйте емоціям брати гору. Заздалегідь продумайте ваш образ педагога і неухильно слідуйте йому. Навіть коли ви вперше входите в клас, вас чекають абсолютно незнайомі учні, ви відчуваєте страх і невпевненість, демонструйте усім своїм виглядом: ви повністю контролюєте ситуацію і зовсім не боїтеся, не соромитесь. Якщо упевненості немає - зіграйте її. Ваш настрій обов'язково відчують учні. Будьте зовні абсолютно спокійні.

Поступово ви відчуєте, що, дійсно, берете ситуацію у свої руки. Головне - переконаєте у своїх можливостях себе і учнів.

8. Налаштовуйтеся на заняття позитивно. Дуже важливо, щоб ви любили свою роботу і дітей. Тимчасові складнощі бувають у усіх, але здолати їх швидко і результативно допоможе ваш правильний внутрішній настрій. Не дозволяйте собі дратуватися, засмучуватися на уроках, не панікуйте.

9. Поважайте в учнях особистість. На дітей не слід підвищувати голос - це демонструє слабкість. Не допускається використання принизливих характеристик, зневага в тоні, оцінках, коментарях. Відчувши негативне посилення, учні вмиль дадуть відповідь тим же. Дуже важливо, щоб учні почали поважати молодого вчителя. Стриманий, делікатний, коректний, наполегливий, але повністю урівноважений вчитель обов'язково викличе позитивне ставлення. Діти, як і усі люди, завжди оцінять повагу до себе.

10. Коли учні починають вам заважати вести урок, не втрачайте контроль над собою. Поводьтеся спокійно, не нервуйте. Намагати́ся продовжувати говорити, перекриваючи шум, щоб налагодити дисципліну в класі, не слід. Краще просто зупинитися, зробити невелику паузу, заспокоїтися, а потім, якщо учні не помічають вашого мовчання, привернути їх увагу. Добре допомагає в таких випадках легкий, але незвичний звук. Ви можете постукати по столу ручкою, указкою, звернутися до учнів з якоюсь спонукальною фразою. Важливо усім своїм виглядом продемонструвати впевненість і твердість. Це завжди добре діє. Також ви можете встати, підійти до дошки, дверей. Ваші дії напевно викличуть інтерес і привернуть увагу учнів. Ще один хороший варіант - визначити найзавзятіших учнів, так званих «заводіїв», і підійти до них. Таким чином ви вмиль відокремите їх від інших дітей: інші учні почнуть затихати, стежачи за розвитком подій і чекаючи ваших подальших кроків. Після цього досить строго нагадати учням про те, що йде урок і є ще незавершена робота, яку вам належить разом з ними провести. Зверніть увагу, що вам треба не відокремитися від дітей, а об'єднати себе з ними - ви разом працюєте на уроках.

Тому стежте за вашими виразами і формулюйте їх ретельно, продумано. Учні обов'язково звернуть увагу на ваші слова, уловлять усі нюанси і оцінять ваше ставлення. Пам'ятайте, що навіть досвідчені педагоги не завжди здатні розв'язати конфлікт, впоратися з конкретними учнями, успішно налагодити дисципліну в класі. Іноді обставини настільки серйозні, що без втручання психолога, соціального педагога, адміністрації школи і батьків не обійтися. Не поспішайте з висновками, знімаючи відповідальність з себе, але і не знижуйте об'єктивність, аналізуючи положення в класі. В деяких випадках допомагають тільки екстрені і жорсткі заходи. Якщо ви відчуваєте, що зіткнулися саме з такою ситуацією, порадьтеся з іншими учителями, шкільним соціальним педагогом.

2.3. ЯК НАЛАГОДИТИ КОНТАКТ З «ВАЖКИМ УЧНЕМ?»

Під час педагогічної практики студенти стикаються з проблемою врегулювання стосунків з так званими важкими учнями, які часто намагаються чинити опір, провокують порушення дисципліни, демонструють супротив, заважають проводити уроки. Такі учні, вступаючи у конфліктну взаємодію з вчителем, розуміють, що їх поведінка неправильна. Але частіше за все вони не в змозі усвідомити мотиви (причини і мету) своєї поведінки в даній ситуації. Щоб виробити індивідуальну стратегію взаємодії з кожним проблемним учнем, потрібно зрозуміти мотиви проблемної поведінки учня.

1. Учень часто намагається привернути до себе увагу, якої йому не вистачає в повсякденному житті. Для цього він розіграє справжня міні-спектаклі, виступаючи в ролі артиста, активно провокує вчителя, однокласників або ж діє пасивно, наприклад, нарочито повільно виконуючи вимоги педагога. Такому учню потрібна аудиторія, він просто не знає, як можна позитивно спілкуватися.

Завдання вчителя – приділяти такому учню більше уваги в подальшому.

А в момент конфлікту:

- не реагувати на «витівки» учня;
- встановити з ним зоровий контакт: ваш погляд стане для учня сигналом, що він поводить себе неправильно і це треба припинити;
- можна стати біля нього, не говорячи нічого і не дивлячись на нього;
- вставляючи в контекст уроку ім'я цього учня, дати йому зрозуміти, що він поводить себе не належним чином;
- використати прийом «погоджувальної поведінки» (прийом ефективний тільки в тих випадках, коли учень своєю поведінкою прагне уваги), суть якого в наступному: заборонені дії дозволяються, але лише в раніше оговорених межах (не хочеш сидіти - стій, хочеш говорити погані слова - говори, але в відведений відрізок часу і под.);
- не використовуючи різкі окрики, спокійно пояснити учню, чому йому цього не потрібно робити;
- використати прийом несподіванки: гумор (сміх розрядить ситуацію), пониження голосу (почніть говорити тихіше) та под.;
- використайте прийом відвернення уваги: запропонуйте запитання, яке б відволікло увагу, зверніться до думки учня з певного питання, попросіть про допомогу (принести крейду, зібрати зошити тощо), поміняйте вид діяльності (дайте інше завдання);
- поміняйте учнів місцями (наприклад, коли учень сяде за останню парту, він може заспокоїтись, втративши глядачів).

2. Часто мотивом проблемної поведінки учня стає прагнення завоювати роль лідера і ствердити свою владу над кимось, щоб маніпулювати іншими людьми. Такий учень демонстративно і систематично кидає виклик педагогу (наприклад,

робить на зло, вимовляють вульгарні слова, демонстративно не роблять те, що мають робити або ж виявляє пасивний супротив, погоджуючись на словах з вчителем, але, насправді, продовжуючи бездіяльність). Такі дії розраховані на публічність, тому положення педагога стає вкрай складним у такій ситуації.

Завдання педагога полягає в тому, що потрібно, не подавляючи позитивних якостей особистості такого учня, навчити його вибудовувати правильні взаємостосунки з людьми.

Якщо учень виявляє владну поведінку, можна скористатись наступними прийомами підтримки учня:

- «приймати учня»: вчитель повинен приймати його, незважаючи на усі його недоліки, погані і неправильні вчинки, що дасть змогу учню зберегти самоповагу і змінити поведінку на краще;
- виявляти щире увагу: вітати, вміти вислухати, сказати комплімент, цікавитись його інтересами, хобі та под.;
- демонструвати повагу: визнання потрібне кожній людині, а якщо педагог покаже учню, що він його поважає, що його справи важливі для класу, школи, то підліток і буде вчитись налагоджувати стосунки з людьми (але похвала має стосуватись результату праці, а не самого учня, щоб він не зазнався);
- висловлювати схвалення: якщо педагог буде говорити учню, як йому подобаються його позитивні риси характеру, спроби щось зробити, його захоплення, учень буде прагнути змінити своє ставлення до вчителя;
- дарувати теплі почуття: якщо вчитель зуміє створити теплу емоційну атмосферу у класі, учні віддячать взаємністю.

3. Інший учень неусвідомлено або свідомо керується прагненням помсти. Один активно порушує вимоги педагога, грубіянить, ображає інших учнів, своїми вчинками провокує вчителя. Інший пасивний, відкрито не порушує вимог вчителя, але недружелюбний, не йде на контакт, демонстративно не спілкується з учителем і не підкоряється йому, ніби намагаючись образити педагога.

Завдання педагога в подальшому – спрямувати енергію такого учня в позитивне творче русло, стати його партнером, встановивши з ним контакт.

А в момент конфлікту:

- потрібно знайти дипломатичний хід, який дасть можливість усім учасникам конфлікту «зберегти обличчя» і уникнути розвитку конфлікту;
- краще визнати позицію учня: оскільки, чим сильніше вчитель буде тиснути на нього, тим сильніше порушник буде чинити опір (якщо сказати учню: «Я зрозуміла, що ти не будеш виконувати це завдання», - йому нічого буде відповісти, адже у цих словах немає команди, настанови, і урок продовжується, а учень приєднається до всього класу);
- бажано прибрати «глядачів»: конфронтація посилюється при «глядачах», тому потрібно відкласти обговорення конфлікту на інший час, наприклад до перерви (сказати: «Я не хотіла б обговорювати це питання саме зараз», «Можливо,

ти правий, але поговоримо про це після уроку», «Я подумаю про це, а зараз повернемось до теми уроку»), учень залишиться без підтримки і втратить інтерес до протистояння;

- можна встановити санкції для кожного окремого порушення, сказавши «якщо ти зробиш це... - то...» (конкретний наслідок): при цьому важливо, щоб санкції за вчинок, який був скоєний у школі, були застосовані теж у школі, а не вдома, вони повинні бути адекватні вчинку і логічно пов'язані з порушенням (якщо поламав - то полагодь, якщо насмітив – прибори, якщо образив – пороси вибачення, санкції також можуть стосуватись позбавлення права доступу в певне приміщення школи, права користування спортивним снарядом, участі у спільних змаганнях та под.) – адекватність санкцій не принижує учня, але служить уроком, тому застосовувати краще саме санкції, а не покарання (покарання буває несправедливим, неадекватним вчинку, а значить, неконструктивним, принижує гідність учня, породжує ненависть);

4. Інший учень настільки не впевнений у собі, що намагається не робити взагалі нічого, щоб не отримати негативний результат. Такий учень «хворіє» в день контрольних робіт і заліків, йде з уроку, де він може отримати незадовільну оцінку.

Завдання вчителя – допомогти такому учню повірити в себе, поважати себе, але педагог повинен для цього створити умови, «ситуацію успіху».

Міри педагогічного пливу при виявах проблемної поведінки невпевнених у собі учнів:

- змінити методи пояснення навчального матеріалу, зробити їх більш привабливими, зрозумілими для такого учня, потрібно неодноразово пояснювати складний матеріал, готувати спеціальні завдання і застосовувати спеціальні форми роботи (наприклад, роботу «в парах»);

- формувати ставлення до помилок як нормального явища («на помилках вчаться»);

- підтримувати віру в успіх, схвалювати кожне успішно виконане завдання, розкривати сильні сторони учня;

Отже, підсумовуючи сказане, сформулюємо найбільш важливі правила, яких бажано дотримуватись з метою конструктивної взаємодії з підлітком у ситуації конфронтації:

Правило 1. Навчіться акцентувати увагу на вчинку і поведінці, а не на особистості учня. Оцінні слова викликають роздратування.

Правило 2. Не демонструйте свої негативні емоції: коли нас «душать» емоції, ми не можемо реагувати розсудливо і логічно. Коли ми керуємо своїми емоціями, то позбавляємо бажаної реакції підлітка і готуємо ґрунт для успішної взаємодії.

Правило 3. Не посилюйте напруження в ситуації. Ми помиляємося, коли у відповідь на витівку в напружених ситуаціях підвищуємо голос, починаємо кричати, використовуємо сарказм, звертаємося до оцінки характеру підлітка, читаємо проповіді, передражнюємо і порівнюємо одного з іншим.

Правило 4. Обговоріть вчинок пізніше.

Правило 5. Дозвольте підліткові «зберегти обличчя». Багато підлітків не заспокоюються, поки не влаштують представлення. В той же час вони знають, що дорослий сильніший і має способи, щоб змусити їх вчинити правильно. Тому не потрібно наполягати на повному підпорядкуванні, тобто на тому, щоб учень не лише робив те, що Ви хочете, але і Вашим способом, оскільки Ви ризикуєте спровокувати новий потік конфронтації.

Правило 6. Демонструйте моделі неагресивної поведінки.

2.4. ЯК РАЦІОНАЛЬНО ПЛАНУВАТИ РОБОТУ ТА ОБХОДИТИСЯ ЗІ СВОЇМ ЧАСОМ?

Як усе встигнути зробити? Це питання задає собі майже кожен студент, особливо в період сесії. Тайм-менеджмент – це технологія, яка дозволяє навчитись керувати часом у реальних ситуаціях повсякденного життя. Отож, аби раціонально використовувати свій час потрібно дотримуватись кількох нескладних правил.

Для початку детально проаналізуйте свій розпорядок дня, відстежте на що і скільки витрачається часу, визначте доцільність кожної дії, тобто **проведіть своєрідний хронометраж своєї діяльності**. Ця процедура допомагає виявити зайві, непотрібні справи, основні «поглиначі» часу, які займають велику кількість часу. Серед них можуть бути довгі телефонні розмови, спілкування в соціальних мережах та інші повсякденні справи.

Чітко плануйте робочий день. Розпорядок дня повинен складатися не лише для особистого контролювання дій, але й для урахування всіх своїх потреб, побажань і може слугувати мотивацією для задоволення власних потреб. Кожна задача повинна отримувати чітко виділений, обмежений бюджет часу на виконання. В іншому випадку, якщо не обмежити час виконання, в дію вступає закон Мерфі: «робота відбирає весь відведений на неї час».

Ставте перед собою мету. Мету потрібно ставити реальну та на великий період часу, але обов'язково визначати її кінцеву дату. Якщо ти поставив перед собою дуже просту мету, ти не отримаєш задоволення після її досягнення. А ставлячи неймовірно важку, ти можеш розчаруватися на фініші. Треба обирати середній, незахмарний варіант і йти до нього, розплановуючи кожен свій день. Аналізуючи пройдений етап – коригуй своє навантаження. Можливо тобі потрібно зменшити темп, або навпаки набрати оборотів. Дуже добре, коли кожна ціль досягається вчасно – це означає, що ти правильно плануєш свій робочий та вільний час.

Визначайте пріоритети. Дуже важливо визначати для себе пріоритет важливості завдань, які стоять перед тобою:

- важливі та негайні справи потрібно виконувати саме зараз;
- важливі та негайні справи, що можуть зачекати, став другими у пріоритеті;

- справи, що не дуже важливі, але негайні для виконання, виставляй третіми за пріоритетністю.

- ті справи, що не важливі та не потребують негайного виконання, можна ставити в пріоритеті виконання останніми.

Не відкладай справи на завтра. «Я можу зробити ось це і ось це пізніше або завтра», «Сьогодні трішки відпочину, а завтра вирішу всі проблеми». Знайомі ситуації? Так робити не можна ні в якому разі! Бо згодом кількість невиконаної роботи починає накопичуватися і ти починаєш просто божеволіти. Хоча, якщо виконувати роботу вчасно, можна встигнути все. Потрібно відганяти від себе лінь і менше часу проводити на розважальних сайтах та в онлайн іграх.

Підвищуйте продуктивність в «Прайм-тайм». Під *Прайм тайм* розуміють час доби, коли ви найбільш енергійні, уважні й продуктивні. Організуйте своє життя так, щоб найбільш складна і творча робота виконувалася під час вашого внутрішнього Прайм тайм. Для більшості людей це ранок. Для когось це, навпаки, вечір. Дуже важливо, щоб ви розуміли свій найбільш продуктивний час, так як таке знання допоможе підвищити продуктивність вашої праці. Найважливіша робота вимагає, щоб під час її виконання ви були на піку своїх можливостей.

2.5. ЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ ПОТРІБНО ВРАХУВАТИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ДОСЛІДЖЕННЯ?

При проведенні психодіагностичного обстеження підлітка потрібно врахувати основні психологічні та соціально-психологічні особливості підлітка, які виявляються у тому, що поступово відбувається зростання незалежності підлітка від дорослих людей; підвищується увага підлітка до своїх особливостей (актуалізація процесів особистісної рефлексії, потреби у самопізнанні та самооцінюванні); формуються соціалізовані норми та виникає орієнтація на референтну групу; відбувається перехід до нових соціальних ролей, що актуалізує потреби у самоствердженні, самовиявленні в цих нових ролях.

Психодіагностична робота з дітьми підліткового віку насамперед повинна враховувати перехідність даної вікової групи: підліток – це вже не дитина, але ще і не дорослий, через це необхідно одночасно брати до уваги, як дитячі так і дорослі риси досліджуваних.

За рівнем свого інтелектуального розвитку підлітки не значно поступаються дорослим людям, тому при дослідженні пізнавальних процесів можуть застосовуватися тести, що призначені для дорослих людей, лише з обмеженням щодо спеціальних наукових термінів і понять.

Разом із тим у діагностиці особистісних властивостей та міжперсональних стосунків існує ряд серйозних методичних та технологічних обмежень, що пов'язані із обмеженнями дитячого досвіду. Враховуючи дитячу сторону особистості

підлітка, основою формою тестування у підлітковій діагностиці повинна залишатися ігрова форма, а самі тестові завдання повинні викликати безпосередню увагу та інтерес дитини.

Властиве підліткам прагнення до незалежності повинно враховуватися наступним чином: у тестуванні підліткам необхідно надавати більшої самостійності, ніж це було з дітьми молодшого шкільного віку. Наприклад, може дозволятися більш вільна інтерпретація підлітком інструкції, надаватися можливість для виявлення оригінальності та для подолання стандартності в роботі, іноді навіть попри очевидну шкоду такої самостійності для кінцевого результату. Але в цілому, позитивна оцінка дорослими нешаблонних способів дії підлітка, дозволяє отримати більш об'єктивні дані про розумові здібності дитини. Це пояснюється тим, що відсутність інтересу підлітка до пропонованих психологом завдань знижує результативність досліджуваного і може невірно інтерпретуватися в подальшому, як низький рівень розумового розвитку дитини.

Підвищена увага підлітка до самопізнання у процесі дослідження створює сприятливі умови для застосування у процесі їх психологічної діагностики до таких методик, де підліток отримує можливість отримати корисні знання про себе. Потреби у самопізнанні у цьому віці буває настільки сильно, що іноді переважає відсутність безпосередньої зацікавленості у виконанні пропонованого завдання. При наявності такої потреби підлітки будуть нормально сприймати навіть малоцікаві завдання, але тільки у тому випадку, коли вони надають можливість краще дізнатися щось про себе, або порівняти свої можливості і особливості з іншими. Тести, що пропонуються підлітку, повинні враховувати суб'єктивізм підліткового сприйняття, пов'язаний із бажанням бачити у собі лише певні якості і нівелювати наявність інших і зводити вплив суб'єктивних настанов до мінімуму.

Правила і норми роботи із діагностичним матеріалом, які включаються до інструкцій для підлітків, повинні базуватися на життєвих поняттях, їх форма повинна бути конкретною і виражатися у доступних свідомості дитини словах. Бажаною є наявність прикладів і ілюстрацій із життя ровесників, вчителів, героїв книжок або фільмів.

Участь у тестуванні повинна також дозволяти підлітку реалізувати а свою потребу у самовиявленні, яке стає можливим в результаті залучення дитини до ролей експериментатора або експерта. В цих ролях у досліджуваної дитини виникає можливість повною мірою виявити свої знання, вміння, лідерські якості тощо.

2.6. ЯКІ МЕТОДИ ВАРТО ВИКОРИСТАТИ В ДОСЛІДЖЕННІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА?

Перед застосуванням психодіагностичної методики до дітей молодшого шкільного віку необхідно впевнитися в її доступності. Серед молодших школярів дуже виражена диференціація: є ті, кому доступні завдання дошкільного віку і такі, хто здатен виконати дорослу методику. Однак, загалом, варто врахувати обмеження молодших школярів, які стосуються розвитку самосвідомості та довільності поведінки. Опитувальники, що ґрунтуються на прямій самооцінці особистих якостей є недоступними, оскільки вимагають диференційованого уявлення про свій внутрішній світ. Рефлексія та самосвідомість в молодшому шкільному віці лише формується.

Також варто врахувати те, що в умовах шкільного навчання поступово формується довільна поведінка та довільність пізнавальних процесів. Тому, якщо молодшому школяру запропонувати доступний, але малоцікавий для нього психологічний тест, що потребує вольових зусиль, довільної уваги, пам'яті та уяви, він може не впоратися із завданням не через відсутність інтелектуальних здібностей і задатків, а через недостатній рівень розвитку довільності. Якщо ці завдання запропонувати в ігровій формі, ймовірно, результати тестування виявляться кращими.

Тести для дорослих варто обережно застосовувати щодо дітей молодшого шкільного віку. Більшість інтелектуальних тестів для дорослих оцінюють рівень розвитку словесно-логічного мислення, яке у молодшому шкільному віці тільки починає розвиватися (завершується у підлітковому віці). Саме тому, в психології є розроблені спеціальні дитячі версії тестів інтелекту.

Для комплексного оцінювання рівня психологічного розвитку дітей, що вступають до школи та навчаються в початкових класах, використовують психодіагностичні методики, які характеризують пізнавальні процеси, особистість і міжособистісні стосунки, оцінюють практичні уміння і навички, психічну готовність до навчання, психічний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Ю.А., Артемчук О. Г., Шишова О. М. (2011). *Психодіагностика дітей та підлітків*. Методичний посібник, К.: НПУ імені М. П. Драгоманова. URL: <https://cutt.ly/21WtIez>
2. Барда С. І., Московец Л. П. (ред.). (2019). *Дослідження особистості молодшого школяра*. Методичний посібник, Кременчук: ПП «Бітарт». URL: <https://cutt.ly/11Wtu2u>
3. Власова О.І. (2005). *Педагогічна психологія*. Навчальний посібник. Ктїв: Либідь.

4. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. (2021). *Спілкування в педагогічному процесі*. навчальний посібник, Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»».
5. Зливков В.Л., Лукомська С.О. (2018). *Психологія спілкування педагога: інтегративний підхід*. Навчальний посібник, К., Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М.
6. Кравченко О.Д., Моргуна В.Ф. (2008). Психодіагностика особистості підлітка. Навчальний посібник, Полтава. URL: <https://cutt.ly/31Wthqr>
7. Палій А.А. (2013) Методи діагностики психічного розвитку дітей. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/862.pdf>
8. Савчин М. В., Василенко Л.П. (2017). *Вікова психологія*. Навчальний посібник. Київ: Академія, 2017.
9. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. (2012) *Вікова психологія*. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури.
10. Токарева Н. М., Шамне А. В. (2017). *Вікова і педагогічна психологія*. Підручник. К.
11. Щотка О.П. (ред.). (2008). *Вікова психологія*. Навчальний посібник, Ніжин (гриф МОН).
12. Щотка О.П. (ред.). (2008). *Педагогічна психологія*. Навчальний посібник, Ніжин (гриф МОН).

Розділ III.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

**3.1. КОМПЛЕКС МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА
ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**МЕТОДИКА
ВИВЧЕННЯ ВИБІРКОВОСТІ УВАГИ**

Мета: визначення вибіркової уваги.

Хід дослідження

Досліджуваний згідно з інструкцією виконує завдання. Експериментатор фіксує час його виконання.

ТЕСТОВИЙ БЛАНК

Досліджуваний: _____

Експериментатор: _____

Інструкція. Вам буде видано тестовий бланк із надрукованими в ньому в рядках буквами та словами. Відшукайте і підкресліть там слова. Намагайтеся не пропустити жодного слова і працювати швидко, оскільки час фіксується. Якщо все зрозуміло і немає запитань, тоді починаємо!

бсонцевтргшьурайрнзгучновинахегчафактуекекзаментроч
ягшгупрокуроргурсеабестеоріяенстджзбьамхокейтронциуршро
фщуйлзхтелевізорболджшзхюелгшьбпамятьшогхеюжипдрешл
птслхемздсприйманняцупендшізхьвафиапродбхюбобаффирп
лослдкнесладспектакльячсимтьбаюжоерадістьвуфупеждлорп
тнародшмвтьлджьхегнеекуифйжрепортажждорлафивюефбь
дьконкурсзжшнаптьфячицувскапирособистістьехжеєюбшпг
лоджепрплаванняделживанезбьтрлшшжнпркивкомедіяшлдку
йфвідчайфрячотлджетьбюнхтьфтасенлабораторіялшдшнруугр
гшцтлроснованіезшеремітдтмтаопрукгвмстрпсихіатріябплнст
чьфяонтзацеьантзахтлкнноп

Обробка та аналіз результатів

Показниками вибіркової уваги в цьому досліді є час виконання завдання і кількість пропусків під час відшукування та підкреслювання слів. Усього в даному тесті 25 слів: *сонце, район, новина, факт, екзамен, прокурор, теорія, хокей, трон, телевізор, пам'ять, сприймання, любов, спектакль, радість, народ, репортаж, конкурс, особистість, плавання, комедія, відчай, лабораторія, основа, психіатрія.*

Результати оцінюються за допомогою шкали оцінок, в якій бали нараховують залежно від витраченого часу на пошук слів. За кожен пропуск слова віднімається по одному балу.

Шкала оцінок

Час (у с)	Бали	Рівень вибіркової уваги
250 та більше	0	I низький
240-249	1	I низький
230-239	2	I низький
220-229	3	I низький
210-119	4	I низький
200-209	5	I низький
190-199	6	I низький
180-189	7	II середній
170-179	8	II середній
160-169	9	II середній
150-159	10	II середній
140-149	11	II середній
130-139	12	II середній
120-129	13	III високий
110-119	14	III високий
100-109	15	III високий
90-99	16	III високий
80-89	17	III високий
70-79	18	III високий
60-69	19	III високий
Менше 60	20	Дуже високий

Бали в запропонованій шкалі оцінок дають можливість встановити абстрактні величини якісних оцінок рівня вибіркової уваги. Коли ж у досліджуваного від 0 до 3 балів, то важливо на основі його самозвіту та спостереження експериментатора за ходом досліду з'ясувати причину слабкої вибіркової уваги. Її можуть викликати: стан сильного емоційного збудження; зовнішні перешкоди, які призвели до фрустрації досліджуваного; приховане небажання тестуватися та інше.

У більшості даних має прояв зв'язок між результатами тестування та індивідуальним досвідом і діяльністю досліджуваного.

Вибірковість уваги піддається тренуванню. Можна запропонувати вправи, подібні до даного тесту, для її покращення.

Дуже високий рівень вибіркової уваги є одним з проявів феноменальної психічної активності людини.

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

Мета: визначення впливу системи допоміжних засобів на запам'ятовування конкретних понять.

Процедура дослідження

Дослідження складається з двох серій і проводиться індивідуально.

Серія №1

Завдання першої серії: визначення обсягу пам'яті досліджуваного при запам'ятовуванні словесного матеріалу без попереднього заданої системи зв'язків. У досліді використовується класичний метод утримування елементів ряду. Експериментальний матеріал включає 20 не пов'язаних між собою простих слів, які складаються з 4–6 букв. Перед досліджуванним ставиться завдання запам'ятати запропоновані слова і за командою відтворити їх на папері для записів. Експериментатор має читати слова чітко і швидко з паузами 2 с. Через 10 с після закінчення читання слів досліджуваному пропонується відтворити вголос або записати на папері запам'ятовані слова з будь-якою послідовністю. Експериментатор відмічає в протоколі правильно відтворені слова. Допущені помилки у відтворенні слів фіксуються в примітці.

Інструкція досліджуваному: «Я буду читати Вам ряди слів, слухайте уважно і спробуйте запам'ятати їх. Коли я закінчу читати слова і скажу: «Говоріть!», назвіть ті слова, які Ви запам'ятали в тій послідовності, в якій вони Вам пригадуються. Увага! Починаємо!».

Слова для запам'ятовування в першій серії:

1. Риба	6. Зуби	11. Білка	16. Земля
2. Гиря	7. Вогонь	12. Пісок	17. Вовк
3. Хліб	8. Цегла	13. Влада	18. Завод
4. Нога	9. Бант	14. Вікно	19. Лілія
5. Сіно	10. Стіна	15. Ручка	20. Пиріг

Після закінчення серії досліджуваний робить словесний звіт про те, яким способом він намагався запам'ятати слово. Цей звіт та спостереження експериментатора записують у протокол (таблиця 5.5.).

Серія №2

Завдання другої серії: визначення обсягу пам'яті досліджуваного під час запам'ятовування словесного матеріалу із заздалегідь заданою системою смислових зв'язків.

У досліді використовують метод утримування пар слів. Так, як і в першій серії, слова складаються з 4 – 6 букв. Досліджуваному дається завдання прослухати пари слів і запам'ятати друге слово кожної пари. Інтервал зачитування експериментатором пар слів – 2 с. Після закінчення читання наведених далі пар слів для

запам'ятовування експериментатором через 10 с знову зачитує перше слово кожної пари, а досліджуваному пропонує пригадати друге слово цих пар. У протоколі другої серії відмічають правильно виділені слова, причому помилкові фіксують у примітці.

Інструкція досліджуваному: « Я назву Вам пари слів. Слухайте мене уважно і намагайтеся запам'ятати друге слово кожної пари. Коли я закінчу читати ці пари, то буду знову читати ці слова, а Ви у відповідь на назване перше слово відповідайте другим словом пари, яке Ви запам'ятали. Увага! Приготуйтеся слухати і запам'ятовувати!».

Слова для запам'ятовування у другій серії:

1. Курка – яйце	11. Перо – папір
2. Кава – чашка	12. Закон – декрет
3. Стіл – стілець	13. Грам – міра
4. Земля – трава	14. Сонце – літо
5. Ложка – їжа	15. Дерево – листок
6. Ключ – замок	16. Голос – радіо
7. Зима – сніг	17. Очі – книжка
8. Корова – молоко	18. Машина – дорога
9. Вино – склянка	19. Річка – берег
10. Піч – дрова	20. Місяць – ракета

Після закінчення досліду експериментатор записує в протокол словесний звіт досліджуваного та свої спостереження про особливості запам'ятовування слів.

Обробка результатів.

У кожній серії підраховують кількість правильно відтворених слів і кількість помилок. Дані заносять у зведену таблицю (таблиця 5.6)

Аналіз результатів

Аналізуючи результати запам'ятовування у двох серіях і порівнюючи кількісні показники, важливо звернути увагу на словесні звіти досліджуваного та на спостереження експериментатора.

Якщо запам'ятовування в першій серії в досліджуваного було безпосереднім, то його обсяг буде в межах 5 – 9 слів, що запам'яталися. Коли він запам'ятав більше 9 слів, то використав певні мнемотехнічні прийоми і зумів за короткий проміжок часу придумати певну систему зв'язків, які полегшують відтворення.

Одним із моментів аналізу може стати порівняння правильності відтворення матеріалу залежно від порядку пред'явлення слів у першій та другій серіях. Більшість досліджуваних запам'ятовують краще початок та кінець ряду, проте іноді трапляється краще запам'ятовування середини ряду. Враховуючи це, бажано скласти рекомендації до поліпшення пам'яті.

Якщо в дослідженні брали участь кілька осіб, то після попередження про правила дотримання етики можна запропонувати учасникам поділитися тими

прийомами, які було використано ними для запам'ятовування, виділивши прийнятніші з них. Серед таких прийомів найбільш імовірні візуалізація відповідного предмета, уявлення ситуацій, що утворюють зв'язки між словами, наприклад:» Фунт риби, зав'язаний бантиком».

Ці прийоми якраз і можуть послужити початком складання рекомендацій для оволодіння мнемотехнікою.

Протокол дослідження		
Досліджуваний:		
Експериментатор:		
Дата:		Час досліду:
Серія 1 (Серія 2)		
№ п/п слова	Пред'явлено	Відтворено
1.		
2.		
3.		
4		
5		
6		
7		
...		
20		
Словесний звіт досліджуваного про запам'ятовування і відтворення слів		
Спостереження експериментатора		

Зведена таблиця результатів

Результати відтворення слів	1 серія	2 серія
Правильно відтворено		
Неправильно відтворено		

МЕТОДИКА «АНАГРАМИ»

Мета дослідження: визначення рівня сформованості рефлексивності мислення.

Процедура дослідження

Це дослідження краще проводити з одним досліджуваним. Перед початком дослідження досліджуваному дають бланк з анаграмами:

1) еноб	6) еравшн	11) окамднри
2) раяі	7) ркдети	12) ивнсвоко
3) упкс	8) ашнррі	13) отгрвіял
4) итрг	9) едатыл	14) офмрлуря
5) укср	10) акемар	15) ахарткре

Експериментаторові належить потурбуватися про те, щоб зручно розмістити досліджуваного за столом, а самому контролювати час розв'язування ним кожної анаграми, фіксуючи його в протоколі.

Інструкція досліджуваному: «Вам буде запропоновано анаграми (слова, в яких переставлено букви). Відтворіть ці слова, не викидаючи і не додаючи нових букв анаграм. Намагайтеся працювати швидко: час розв'язування кожної анаграми фіксується. Розв'язання записуйте на аркуші паперу. Починаємо!»

Після закінчення дослідження експериментатор запитує досліджуваного про те, яким шляхом він розв'язував анаграми, чи встановив при цьому послідовність розміщення букв і яку саме. Відповідь досліджуваного фіксується в протоколі.

Обробка результатів

Під час обробки результатів необхідно отримати показник сформованості рефлексії, показник часу розв'язування завдання і ранговий показник складності розв'язаних анаграм.

Щоб отримати показник сформованості рефлексії, за кожне правильно розв'язане завдання нараховується один бал і ще по одному балу набавляють за ті завдання, які було розв'язано із встановленою досліджуваним послідовністю перестановки букв анаграм. Правильність розв'язання анаграм можна встановити за допомогою таблиці-ключа. Порядок перестановки букв позначено відповідною цифрою, яка означає номер букви анаграми.

Таблиця-ключ до розв'язку анаграм

№ п/п анаграми	Порядок перестановки букв
1-5	2 1 4 3
6-10	2 1 4 3 6 5
11-15	2 1 4 3 6 5 8 7

Коефіцієнт сформованості рефлексії визначають шляхом ділення отриманих досліджуваним балів на їхню максимальну кількість. У даному разі вона дорівнює 29.

Показником часу є середній арифметичний час, затрачений на розв'язання анаграм.

А показник рангу відповідає номеру найскладнішої із розв'язаних анаграм.

Аналіз результатів

Аналізуючи результати дослідження, важливо визначити, в першу чергу, стратегію розв'язування досліджуваним завдань, з'ясувавши, наскільки змістовно протікав у нього процес мислення. Стратегія розв'язування може бути:

а) хаотичною, неупорядкованою, при якій розв'язування характеризується безсистемним пошуком і висуненням значної кількості задумів, логічно не пов'язаних між собою. Висунуті в цьому разі гіпотези не піддаються остаточній перевірці;

б) формально-алгоритмічною, якій властиве послідовне перебирання можливих варіантів розв'язування з окремими поверненнями до раніше розглянутих, при цьому домінує продуктивний рух у змістовому плані і явно недостатнє регулювання – у смислового;

в) змістовно-адаптивною, коли є логічно пов'язаний рух за семантично вагомими ознаками, коли ведучим є рух думки в рівнях, що утворюють смислову сферу, а саме – в особистісному та в рефлексивному;

г) згорнутою, для якої характерна скороченість оціночних дій і злиття їх з пошуковими, що дозволяє досить швидко знаходити правильний розв'язок.

Рефлексія мислення дозволяє під час розв'язування завдань виробити найбільш ефективну стратегію і прискорити мисленнєву діяльність. У запропонованій методиці рефлексивність проявляється в зміні стратегії розв'язування в ході виконання завдання. При цьому потрібно звернути увагу на вплив розв'язку попередньої анаграми на наступні.

Важливо врахувати у навчанні роль мислення. Високий рівень розвитку властивостей мислення, які входять у структуру навчання, забезпечує легкість і швидкість аналізу й узагальнення ознак, суттєвих для вирішення проблеми. Цей рівень рефлексивності виконує функції контролю й оцінки людиною власних розумових дій, дає можливість виявити і врахувати свої помилки, оцінювати правильність пошуків нових шляхів розв'язування завдань. У дослідженні на цей рівень вказує показник рангу, не нижчий за 12-13.

Рівень сформованості рефлексивності мислення встановлюють за допомогою таблиці, в якій літерою *K* позначено коефіцієнт сформованості рефлексії.

<i>K</i>	Рівень сформованості рефлексивності мислення
0-0,3	Низький
0,31-0,7	Середній
0,71-1,0	Високий

На основі даних про рівень сформованості рефлексивності мислення, аналізу стратегії розв'язання анаграм і показника швидкості розумових процесів складають рекомендації досліджуваному про поліпшення його учбової діяльності, враховуючи при цьому індивідуальні особливості темпераменту, властивості характеру і навички роботи з літерами.

Протокол дослідження			
Експериментатор			
Досліджуваний			
Дата:			
Порядковий № анаграми	Час	Основні бали	Додаткові бали
1			
2			
3			
4			
5			
...			
15			
Самозвіт досліджуваного про розв'язок анаграм:			
Рівень рефлексивності мислення (К)			

АНКЕТА ВИВЧЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ

Зі вступом до школи у дитини виникають нові мотиви (потреби, інтереси, бажання). Пізнавальні мотиви спрямовують молодшого школяра на оволодіння змістом навчального предмету. Вони лежать в основі дитячої допитливості, яка може згасати в умовах традиційної освіти. В сприятливих умовах з часом відбувається інтегрування всієї мотиваційної системи учіння. Мотиви, що базуються на навчально-пізнавальних інтересах, та поставлених самими учнями цілях набувають великої стійкості. З часом школярі можуть аргументувати свої мотиви навчання, передбачати наслідки прийнятих рішень.

Переважно в дослідженнях мотивації учбової діяльності школяра використовуються прийоми, які ґрунтуються на самооцінці ставлення, дитини до навчання та її інтересу до окремих предметів. У зв'язку з обмеженими здатностями до самоаналізу молодшого школяра, використання цих методик не завжди є ефективним.

Інший підхід до вивчення мотивації учіння молодших школярів – це експертне оцінювання рівня розвитку пізнавальної потреби. Критерії експертного оцінювання розробленого В.С.Юркевичем. Ця методика може ефективно бути використана у педагогічній діяльності вчителя, який на основі спостережень та бесід з іншими вчителями (музики, фізичного виховання, іноземної мови), а також батьками молодшого школяра повинен дати відповіді та на низку питань та встановити рівень розвитку пізнавальної потреби дитини.

№ п/п	Питання	Можливі відповіді	Бал
1.	Як часто учень довго займається якоюсь розумовою працею (година-півтора – для молодшого школяра, декілька годин підряд – підлітка т.д.)?	А) часто;	5
		Б) іноді;	3
		В) дуже рідко.	1
2.	Чому віддає перевагу школяр, коли поставлене питання на допитливість?	А) помучитися, але знайти відповідь самому;	5
		Б) коли як;	3
		В) отримати готову відповідь від інших.	1
3.	Чи багато читає школяра додаткової літератури?	А) постійно, багато;	5
		Б) іноді багато, іноді взагалі не читає;	3
		В) мало або взагалі не читає.	1
4.	Наскільки емоційно учень ставиться до цікавої для нього справи, пов'язаної з розумовою роботою?	А) дуже емоційно;	5
		Б) коли як;	3
		В) емоції яскраво не виражені (порівно з іншими ситуаціями).	1
5.	Чи часто ставить запитання?	А) часто;	5
		Б) іноді;	3
		В) дуже часто.	1

Обробка та інтерпретація результатів

Інтенсивність пізнавальної потреби визначається отриманою сумою балів: 17-25 балів – потреба виражена сильно; 12-16 балів – помірно; менше 12 балів – слабо.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ШКОЛИ

Молодший шкільний вік є «емоційно насиченим» періодом. Оскільки, у молодшому шкільному віці до ситуацій, що викликають ситуативну тривожність у дітей (розлука з матір'ю чи іншими близькими людьми, зміна звичних обставин життя) додається ситуація публічної оцінки (відповідь біля дошки, контрольні роботи, читання в голос тощо).

В цілому емоційне самопочуття дитини можна вважати опосередкованим індикатором шкільної адаптації-дезадаптації. Уваги потребують такі особливості психоемоційного розвитку молодшого школяра:

- **Формування емоційного рівня реагування** (підвищена емоційна збудливість, страхи, агресія та негативізм), що є наслідком гострих психічних травм (втрата або хвороба близьких людей) та хронічних посттравмуючих впливів (неправильне виховання);

- **Емоційне неблагополуччя дітей (тривожність, страхи)**, що є наслідком з незадоволенням значущих потреб. За даними досліджень А.Прихожан «піки» тривожності молодших школярів фіксуються на шкільних проблемах, у підлітків – на взаєминах з ровесниками, у старшокласників – на взаєминах з дорослими, відчуттям особистісної неспроможності.

- На перших етапах шкільного навчання **емоційне ставлення до учбової діяльності** визначається допитливістю, безпосереднім інтересом до довкілля, прагненням до виконання значущої діяльності. Провідну роль відіграють переживання, пов'язані з реальними навчальними досягненнями дитини, з мірою їх відповідності рівню домагань.

Зростання тривоги активізує адаптивні механізми: модифікується поведінкова активність у вигляді впливу на середовище або уникання ситуації, діяльності, що викликає напруження, зміна ставлення до неї.

Для вивчення емоційного самопочуття молодшого школяра в школі найбільш ефективними є методи спостереження та проєктивні методики, такі як проєктивне малювання на тему «Дорога до школи» та «Дорога у дитячий садок», завершення оповідань «Веселий та сумний учень», завершення картинок «Проєктивний тест шкільної тривожності» та ін.

Підготовка до проведення дослідження. Підготувати 22 картки з прикметниками-антонімами (наприклад, гарний-поганий, чистий-брудний, пасивний-активний, добрий-злий, сумний-веселий, швидкий-повільний, сильний-слабкий, великий-маленький, сильний слабкий, великий-малий, важкий-легкий, пекучий-холодний, рішучий-боязкий); 2 коробочки з наклеєними картинками: на одній коробочці намальовані діти у шкільній формі, з портфелями; на іншій – діти з іграшками.

Проведення дослідження. Експеримент проводиться з дітьми 6-7 років, що відвідують дитячий садок та 1 клас школи, наприкінці навчального року. Перед дитиною ставлять 2 коробочки та дають інструкцію.

Інструкція. Ось це – школярі, вони йдуть до школи, а це – дошкільники, вони грають. Зараз я буду називати тобі різні слова, а ти подумай, кому вони більше підходять дошкільнику чи школяру, і поклади у відповідну коробочку.

Ділі експериментатор зачитує прикметники та передає карточку дитині, який ховає її у одну з коробочок.

Обробка даних. Підраховується загальна кількість позитивних та негативних прикметників, що характеризують школяра та дошкільника. Отримані результати оформляються у вигляді таблиці.

Вік	Характеристика					
	Дошкільник			Школяр		
	«+»	«-»	відмова	«+»	«-»	відмова
Дитячий садок						
1-й клас						

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ

Мета: вивчення ставлення дитини до режиму шкільного життя, учнівського колективу

1.	Дитина з бажанням йде до школи	54321	Без будь-якого бажання
2.	Приймає порядок шкільного життя	54321	Зовсім не приймає
3.	Переживає шкільні успіхи	54321	Байдужа до них
4.	Ділиться шкільними враженнями	54321	Зовсім не ділиться
5.	Переважають позитивні враження	54321	Переважають негативні враження
6.	Самостійно виконує учбові завдання	54321	Потребує допомоги дорослих
7.	Не має скарг на однокласників	54321	Часто скаржиться на однокласників.

Проведіть дослідження з батьками першокласника. Визначте рівень адаптованості дитини до навчання у школі, якщо максимальний показник становить 35 балів. Повторіть дослідження через місяць-два. Зробіть висновок про процес адаптації учня-першокласника.

СХЕМА СПОТЕРЕЖЕННЯ ЗА СПОНТАННОЮ РУХОВОЮ АКТИВНІСТЮ УЧНЯ

Мета: визначення рівня спонтанної рухової активності дитини, її зміни по мірі зростання розумової втомлюваності учнів.

Інструкція: для оцінювання застосуйте 5-бальну шкалу. Можете використати знак «+» або «-», для того щоб привернути увагу до незначних відхилень від основних критеріїв.

Оціночна шкала

Бал	Виявлені симптоми
1	Різке зниження рухової активності («загальмованість») Скучість, апатичність, мала рухливість. Дитину дуже важко активізувати та включити до спільної гри, учбової діяльності.
2	Помітно понижена ініціативність та рухливість дитини Вчитель може включити дитину у діяльність, доклавши зусилля.
3	Нормальна рухова активність дитини.
4	Помітне підвищення рухової активності. Вчителю вдається на певний час повертати дитину у вихідний стан.
5	Різко підвищена активність, активністю дитини не вдається управляти.

Складіть звіт про результати спостереження. Поміркуйте: якою повинна бути стратегія роботи вчителя з гіперактивними дітьми?

СХЕМА СПОСТРЕЖЕННЯ ЗА ВОЛЬОВОЮ ПОВЕДІНКО УЧНІВ

Мета: керуючись критеріями, що викладені нижче, виявити учнів, яким необхідна допомога в укріпленні вольових якостей.

Критерії оцінки вольових якостей молодших школярів

Характеристики учнів	
Радісне світобачення	Настрій залежить від успіхів
Задоволені собою	При невдачах – неадекватна реакція
Націлені на майбутнє, на успіх	Відступають перед складностями
Впевнено долають велике навантаження	Невпевнені у собі
При складностях не втрачають оптимізму	Втрачають самовладання, дратуються, у невдачах звинувачують інших
Легко адаптуються до нових обставин	На уроках невтримані, мова швидка, невпевнена.

На основі результатів, проведеного спостереження, намітьте шляхи розвивальної роботи з учнями.

ПРОЕКТИВНА МЕТОДИКА «Моя сім'я»

Найкращий спосіб допомогти дітям – це допомогти їхнім батькам. Діагностика батьківсько-дитячих відносин дозволяє виявити особливості сімейного виховання, які призводять до дезадаптації дітей, до відхилень у розвитку особистості дитини і є передумовами появи невротичних реакцій.

Мета: з'ясувати сімейну ситуацію і почуття, що відчуває дитина по відношенню до членів сім'ї, контекст сімейних відносин в цілому, а також прояснити внутрісімейну динаміку, зрозуміти, як дитина сприймає сімейні взаємини, розподіл домашніх обов'язків тощо.

Процедура проведення. Дітям 5–6 років пропонується на аркуші паперу формату А4 кольоровими олівцями виконати малюнок за наступною інструкцією: «Намалюй, будь-ласка, свою сім'ю». При цьому, що означає «сім'я» – не пояснюється. Час виконання не обмежується. Діти можуть користуватися стирачкою. Дослідником на кожну дитину заповнюється протокол за таким зразком:

ПРОТОКОЛ №

Прізвище, ім'я дитини _____

Вік _____

Члени сім'ї, їх вік _____

Час виконання _____

Дата _____

Послідовність малювання деталей	Час	Паузи більше 15 сек.	Витирання деталей	Коментарі дитини (спонтанні)	Емоційні реакції, їх зв'язок із зображенням

Схема аналізу малюнку «Моя сім'я»

Інтерпретація малюнку умовно ділиться на три частини:

- 1) аналіз структури малюнку, порівняння з реальною сім'єю;
- 2) аналіз процесу малювання;
- 3) інтерпретація графічних презентацій членів сім'ї.

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ	ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
А. Склад сім'ї Зображені не люди, не члени сім'ї. Більша (менша) кількість членів сім'ї. Малювання тільки Я (автора малюнка). Відсутність у малюнку Я.	Емоційний конфлікт. Незадоволеність. Егоцентричність. Істероїдність. Знехтування. Неприйняття.

<p>Б. Розміщення членів сім'ї, мікроструктури На великій відстані, обмежений простір. На досить близькій відстані. Об'єднання за статтю, за родинністю. З'єднані руки.</p>	<p>Відокремленість, роз'єднаність. Намагання об'єднати, згуртувати сім'ю. Конфронтація. Згуртованість, єдність членів сім'ї.</p>
<p>В. Промальовування деталей Голова, волосся, вуха, очі і т.д. Деталі одягу, прикраси та ін. Кількість використаних кольорів</p>	<p>Інтелектуальний рівень дитини. Емоційне ставлення до членів сім'ї</p>
<p>Г. Розміри зображених фігур Фігури батьків більші за дитячі. Фігури дітей більші за дорослі (або рівні з ними). Великі розміри фігур. Маленькі фігури (розміри). «Я» менше фігур інших членів сім'ї. «Я» у замкненому просторі.</p>	<p>Егоцентризм, почуття ревності. Упевненість у собі, імпульсивність. Тривожність. Незначущість, непотрібність. Потреба в опікуванні. Бажання захисту, тривожність.</p>
<p>Д. Наявність окремих частин тіла Руки підняті вгору з пальцями. Тільки у «Я» рук немає. Відсутність очей, рота. Заштрихованість. Замальовування частини тіла. Промальовування зубів. Натиск олівця невеликий. Немає натиску олівця. Предмети в руках.</p>	<p>Агресивність. Владність. Незахищеність. Безсилля. Порушення спілкування. Артизм. Поле напруженості. Ворожість. Оральна агресія. Невпевненість. Тривожність. Роль в сім'ї.</p>

Особливості малювання тіла людини з віком змінюються:

- 3,5 – 7 років - «головоноги» (адекватність);
- з 7 років - збагачується схема тіла (адекватність);
- з 5,5 років - хлопчики малюють тулуб овальним (адекватність); дівчатка малюють тулуб трикутним (статева ідентифікація).

Найбільш змістовно інформативним є сам процес малювання:

Що зображується першим. Фігура велика, але схематична (не деталізована). Фігура старанно промальована, декорована.	Емоційна близькість. Значимість людини при негативних почуттях. Улюблений член сім'ї. Шанований. Бажання бути схожим на нього.
Меблі, сонце та ін., але не люди. Повернення до декорування. Символічність зображення. Кольори деталей. Витирання, підмальовування. Спонтанні коментарі.	Захисна реакція. Емоційне неблагополуччя. Значимість для дитини. Зниження значимості. Емоційне ставлення: хто? Прояснення смислу малюнка. Внутрішня напруженість.

СИМПТОМО-КОМПЛЕКС	СИМПТОМ	БАЛИ
Сприятлива сімейна ситуація	<ol style="list-style-type: none"> 1. Загальна діяльність усіх членів сім'ї 2. Переважання людей на малюнку 3. Зображення всіх членів сім'ї 4. Відсутність ізольованих членів сім'ї 5. Відсутність штрихування 6. Гарна якість лінії 7. Відсутність показників ворожості 8. Адекватне розміщення людей на папері 9. Інші можливі ознаки 	<p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p>
Тривожність	<ol style="list-style-type: none"> 1. Штрихування 2. Лінії основи (підлога) 3. Лінія над малюнком 4. Лінія з сильним натискуванням 5. Витирання 6. Перебільшена увага до деталей 7. Переважання речей 8. Подвійні або переривчасті лінії 9. Підкреслювання окремих деталей 10. Інші можливі ознаки 	<p>0,1</p> <p>0,2</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p> <p>0,1</p>
Конфлікти в сім'ї	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бар'єри між фігурами 2. Витирання окремих фігур 3. Відсутність основних частин у деяких фігур 4. Виділення окремих фігур 	<p>0,2</p> <p>0,2</p> <p>0,2</p>

	<ul style="list-style-type: none"> 5. Ізоляція окремих фігур 6. Неадекватна величина окремих фігур 7. Невідповідність вербального описання і малюнка 8. Переважання речей 9. Відсутність на малюнку деяких членів сім'ї 10. Член сім'ї, який стоїть спиною 11. Інші можливі ознаки 	<ul style="list-style-type: none"> 0,2 0,2 0,2 0,1 0,1 0,2 0,1
Почуття неповноцінності в сімейній ситуації	<ul style="list-style-type: none"> 1. Автор малюнку непропорційно маленький 2. Розміщення фігур на нижній частині аркуша паперу 3. Лінія слабка, переривчата 4. Ізоляція автора від інших 5. Маленькі фігури 6. Нерухома порівняно з іншими фігура автора 7. Відсутність автора 8. Автор стоїть спиною 9. Інші можливі ознаки 	<ul style="list-style-type: none"> 0,2 0,2 0,2 0,1 0,2 0,1 0,2 0,1
Ворожість в сімейній ситуації	<ul style="list-style-type: none"> 1. Одна фігура на іншому аркуші або на іншій половині аркуша 2. Агресивна позиція фігури 3. Закреслена фігура 4. Деформована фігура 5. Зворотній профіль 6. Руки розкинуті в сторони 7. Пальці довгі, підкреслені 8. Інші можливі ознаки 	<ul style="list-style-type: none"> 0,2 0,1 0,2 0,2 0,1 0,1 0,1

Примітка. При відсутності на малюнку вказаних ознак ставиться 0 балів; 1, 2, 3 бали автор малюнка отримує в залежності від вираженості відповідного симптому.

3.2. КОМПЛЕКС МЕТОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДЛІТКА ЯК СУБ'ЄКТА НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

МЕТОДИКА «ПКТОГРАМИ» (О. Р. Лурія)

Мета: визначення продуктивності опосередкованого запам'ятовування та рівня розвитку абстрактно-логічного мислення.

Обладнання: папір, кольорові олівці, стандартний набір слів.

Хід дослідження

Підліткові пропонується запам'ятати слова, які називає психолог. Для полегшення запам'ятовування досліджуваному пропонується намалювати малюнки до кожного слова. Але писати назву слів або позначати літерами не можна. Можна малювати все, що завгодно, аби малюнок допоміг відтворити назване слово.

Психолог зачитує словосполучення із інтервалом у 50-60 секунд. Відтворити слова за малюнками пропонується через 40-60 хвилин.

Набори слів:

1.	Веселе свято	1.	Глуха бабуся
2.	Важка робота	2.	Війна
3.	Розвиток	3.	Сувора вчителька
4.	Смачна вечеря	4.	Голодна людина
5.	Сміливий вчинок	5.	Сліпий хлопчик
6.	Хвороба	6.	Багатство
7.	Щастя	7.	Дівчинці холодно
8.	Розлука	8.	Влада
9.	Дружба	9.	Хвора жінка
10.	Темна ніч	10.	Обман
11.	Смуток	11.	Весела компанія

Обробка та інтерпретація результатів

1. Визначення рівня опосередкованого запам'ятовування, як культурної форми пам'яті.

Для оцінки розвитку опосередкованої пам'яті підраховується кількість правильно відтворених словосполучень (і заноситься у протокол дослідження) і співвідноситься із загальною кількістю запропонованих словосполучень. В результаті співвіднесення отримуємо коефіцієнт, який дає змогу робити висновок про рівень розвитку опосередкованої пам'яті.

$$C = B/A * 100\%$$

C – коефіцієнт довготривалої пам'яті;
A – загальна кількість словосполучень;
B – кількість відтворених словосполучень.

Отримані результати співвідносяться з такими нормами:

75 – 100% – високий рівень запам'ятовування;

50-75 % – середній;

30-50 – низький;

нижче 30 % – дуже низький.

2. Визначення рівня розвитку логічного мислення

Для оцінки розвитку мислення здійснюється кількісний та якісний аналіз змісту та якості малюнків. Зміст та якість малюнків відображають запас знань та уявлень досліджуваного, особливості його індивідуального життєвого досвіду, а також здатність до абстрагування.

По-перше визначається тип утворених підлітком образів та встановлюється кількісний розподіл зображень різних типів. Дані про це заносяться у протокол дослідження. По-друге, дається кількісна оцінка конкретності-абстрактності створених підлітком образів за такою шкалою: конкретний образ - 1 бал; змішаний – 2 бали; абстрактний – 3 бали. Експертні оцінки заносяться у протокол, додаються та підраховуються середні дані, які у нормі повинні відповідати величині у 2 бали.

При оцінці зображень варто керуватися наступними рекомендаціями.

Усі зображення можна класифікувати за п'ятьма основними видами: абстрактні, знаково-символічні, конкретні, сюжетні та метафоричні.

Абстрактні зображення – у вигляді рисок, відрізків, які не утворюють конкретного образу.

Знаково-символічні – у вигляді знаків або символів (геометричні фігури, стрілки тощо).

Конкретні – конкретні предмети, надлишкова деталізація, стереотипність зображень, однорідність деталей в межах одного образу (наприклад, на слово «гра» малюється кілька ляльок).

Сюжетні – предмети, персонажі, що зображуються поєднаними у деяку ситуацію, сюжет або діяльність.

Метафоричні – зображення у вигляді метафор, художніх фантазій.

Слід зауважити, що у зображенням образно-художнього типу (два останніх види) не виключена символізація, але за символом все рівно відчувається чуттєвий образ цілісної ситуації (наприклад, на слово «смачна вечеря» малюється гітара, то зрозуміло що людина спочатку уявила вечерю під гітару, а далі символізувала образ).

Якщо підліток надає перевагу абстрактним та знаково-символічним типам малюнків (уявлення фіксує смислове відношення), то для нього характерна здатність до узагальнення, синтезу інформації, до абстрактно-логічного мислення. Надання переваги сюжетним та образним зображенням є характерним для дітей з домінуванням образного мислення та художніх здібностей. Конкретні зображення переважають у дітей з конкретно-діяльним (оперування об'єктами, які безпосередньо сприймаються) та практичним мисленням.

Про рівень сформованості абстрактно-логічного мислення також свідчить оборотність знакових операцій. Вона проявляється у здатності дитини не лише легко встановлювати зв'язок між абстрактним поняттям та зображенням в процесі малювання, але і здійснювати обернену по відношенню до створення зображення операцію – відтворення того, що потрібно було запам'ятати з опорою на створений образ.

3. Оцінка стандартності–оригінальності піктограм.

Ця якість образів оцінюється експертом за своїм суб'єктивним враженням, а також за мірою співпадання образів у різних досліджуваних. Спів падання говорять про стандартність виконання завдання, і такі піктограми отримують нижчий бал, що дорівнює – 1. Унікальні піктограми, що не повторюються, отримують оцінку – 3 бали, а проміжні варіанти – 2 бали.

4. Оцінка адекватності утворених образів.

Адекватність асоціацій – це відповідність смислу зображення смислу слів, запропонованих для запам'ятовування. Неадекватність асоціацій характеризує різні типи акцентуації мислення (віддаленість смислів, поверхові зв'язки, опора на звукову форму слів), а також низький рівень інтелектуального розвитку (одноманітність символів – малюнки до різних слів майже не відрізняються). Іноді для оцінки досить одного малюнка, іноді потрібно отримати додаткові відомості у автора. У випадку обґрунтованості зв'язку між поняттям і піктограмою у протокол експерт ставить знак «+», а при відсутності - знак «-». Норма характеризується високими показниками за критерієм адекватності – від 70 і вище.

5. Оцінка рівня розумової працездатності. Динаміка пошуку, фіксація засобів запам'ятовування та особливості наступного відтворення слів (зниження якості до кінця ряду) можуть бути свідченням виснаження, зниження *рівня розумової працездатності. Визначення окремих властивостей особистісної сфери підлітка.*

- Показники емоційно-навантажених сфер (підсилення натиску на папір, атиповість змісту малюнку, локальна відмова від малювання, часткове відхилення від завдання, застрявання на якомусь-окремому малюнку)

- Показники спілкування (велика кількість малюнків людей у піктограмі – незадоволена потреба у спілкуванні)

- Показники тривожності (перебільшена кількість деталей – створення надлишкових опор, хаотичність зображень)

- Показники організації діяльності (організація малюнків у рядочки і стовпчики)

МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

(Л. С. Виготський, О. Р. Лурія, А. Н. Лентьєв)

Мета: визначення рівня опосередкованого запам'ятовування.

Обладнання: набір із 30 карток із зображеннями предметів та набір із 15 слів.

Хід дослідження

Перед підлітком кладуть на стіл усі картки, щоб їх було добре видно. Психолог називає слова, а підліток до кожного слова шукає картинку, яка допоможе йому пригадати ці слова. Після того як картка вибрана і відкладена, досліджуваному ставлять запитання: «Як ця картка нагадує ліс?».

Коли підліток виконає завдання, психолог попереджує його, що перевірка запам'ятовування відбудеться через годину. Перевірка відбувається таким чином: психолог демонструє будь-яку картку та пропонує піддослідному пригадати слово. При цьому обов'язково ставлять запитання: «Чим тобі ця картка нагадала це слово?» або «Як ти зміг пригадати це слово?»

В протокол записується: яка картка до якого слова підібрана, як це досліджуваний пояснив, відтворення слів та пояснення з цього приводу, а також інші висловлювання досліджуваного і дослідника.

Слова для запам'ятовування:

світло, обід, ліс, навчання, одяг, поле, гра, птах, кінь, шлях, ніч, миша, молоко, стілець, молоток.

Набір карток дивіться у Додатку 8.

Обробка та інтерпретація результатів

Якщо підліток правильно підбирає картки до простих слів (наприклад «ліс», «одяг»), а до складніших, абстрактних (наприклад, «ніч», «гра») нічого підібрати не може, це означає, що процес встановлення складних опосередкованих зв'язків утруднений.

Нормою вважається, якщо 15-річний підліток може відтворити 100% матеріалу, який пред'являвся.

Якщо дитина нічого не може пригадати, а лише називає малюнки на картках, це свідчить про порушення цілеспрямованості мислення. Така дитина на момент утворення зв'язку ніби втрачає основну мету роботи, яка полягає в тому, щоб поєднати вибір картки з наступним відтворенням слова.

Якщо підліток відбирає багато карток на відтворення одного слова, це може свідчити про порушення цілеспрямованості відбору, нестійкості способу роботи. Незвичайні над оригінальні зв'язки можуть вказувати на певні порушення мислення.

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТИПУ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ (П. Нечасв)

Мета: визначення типу запам'ятовування та відтворення матеріалу.

Обладнання: стандартний набір слів, папір, олівці.

Хід дослідження

Психолог зачитує підліткові стовпчики слів. Після того як він зачитує перший стовпчик, підліток має записати всі слова, які запам'ятав. І так само з усіма стовпчиками. Усього шість стовпчиків. Слова зачитуються з інтервалом 5 секунд. На відтворення слів кожного стовпчика дається 3-4 хвилини.

Квітка 1	Гуркіт 2	Слизький 3	Возити 4	Захоплення 5	Дивина 6
Іржання 2	Укол 3	Кидати 4	Гордість 5	Особистість 6	Качка 1
Теплий 3	Крутити 4	Радість 5	Розрахунок 6	Дошка 1	Шепіт 2
Ходити 4	Ніжність 5	Спосіб 6	Вінок 1	Постріл 2	Хиткий 3
Любов 5	Сутність 6	Кінь 1	Гомін 2	М'який 3	Штовхати 4
Вічність 6	Річка 1	Лепетання 2	Мокрий 3	Носити 4	Сміливість 5
Хмара 1	Шелест 2	Спека 3	Писати 4	Нудьга 5	Правда 6
Крик 2	Пекучий 3	Падати 4	Лютість 5	Перешкоди 6	Куля 1
Гладкий 3	Танцювати 4	Сварка 5	Душа 6	Стіна 1	Гуркіт 2
Рухати 4	Заздрість 5	Різниця 6	Лист 1	Тупік 2	Холод 3
Переляк 5	Засіб 6	Палець 1	Гудок 2	Жорсткий 3	Плигати 4
Подвиг 6	Свічка 1	Видих 2	Гарячий 3	Літати 4	Злоба 5

Обробка та інтерпретація результатів

Обробка виконується за ключем. Відповідно до ключа кожному слову приписується певна цифра, потім підраховується кількість слів позначених однаковою цифрою (наприклад, усі одиниці, усі двійки, усі трійки тощо) та визначається індивідуальний профіль запам'ятовування.

- 1 – зоровий тип запам'ятовування та відтворення матеріалу;
- 2 – слуховий тип запам'ятовування та відтворення матеріалу;
- 3 – тактильний тип запам'ятовування та відтворення матеріалу;
- 4 – руховий тип запам'ятовування та відтворення матеріалу;
- 5 – почуттєвий тип запам'ятовування та відтворення матеріалу;
- 6 – абстрактний тип запам'ятовування та відтворення матеріалу.

Тип може бути переважаючим, домінуючим, декілька типів можуть поєднуватися.

МЕТОДИКА «ПРОСТІ АНАЛОГІЇ»

Мета: оцінка рівня розвитку логічного мислення. Застосовується для дослідження дітей з 10 років.

Необхідні матеріали: серія логічних завдань, віддрукованих на спеціальних бланках.

Бланк до методики «Аналогії»

1	<u>вівця</u> ягня	<u>корова</u> пасовище, рога, молоко, теля, бик	17	<u>птах</u> гніздо	<u>людина</u> люди, пташеня, робітник, тварина, будинок
2	<u>тонкий</u> товстий	<u>потворний</u> красивий, жирний, брудний, бридкий, веселий	18	<u>хліб</u> пекар	<u>дім</u> вагон, місто, житло, будівельник, двері
3	<u>свинець</u> важкий	<u>пух</u> складний, перина, пір'я, легкий, курячий	19	<u>пальто</u> гудзик	<u>черевик</u> кравець, магазин, нога, шнурок, шляпа
4	<u>ложка</u> каша	<u>виделка</u> масло, ніж, тарілка, м'ясо, посуд	20	<u>коса</u> трава	<u>бритва</u> сіно, волосся, гостра, сталь, інструмент
5	<u>яйце</u> шкарлуп а	<u>картопля</u> курка, город, капуста, суп, лушпиння	21	<u>нога</u> черевик	<u>рука</u> калоші, кулак, рукавичка, палець, зап'ястя
6	<u>ковзани</u> зима	<u>човен</u> лід, каток, весло, літо, річка	22	<u>вода</u> спрага	<u>їжа</u> пити, голод, хліб, рот, їжа
7	<u>вухо</u> чути	<u>зуби</u> бачити, лікувати, рот, щітка, жувати	23	<u>електрика</u> дріт	<u>пар</u> лампочка, кінь, струм, вода, труби, розрізання
8	<u>собака</u> шерсть	<u>щука</u> вівця, спритність, риба, вудочки, луска	24	<u>паровоз</u> вагони	<u>кінь</u> поїзд, воли, овес, віз, конюшня

9	<u>пробка</u> плавати	<u>камінь</u> плавець, тонути, граніт, возити, каменяр	25	<u>алмаз</u> рідкісний	<u>залізо</u> дорогоцінний, залізний, твердий, сталь, звичайний
10	<u>чай</u> цукор	<u>суп</u> вода, тарілка, крупа, сіть, ложка	26	<u>бігти</u> стояти	<u>кричати</u> мовчати, повзати, шуміти, звати, плакати
11	<u>дерево</u> сук	<u>рука</u> сокира, рукавичка, нога, робота, палець	27	<u>вовк</u> паща	<u>птаха</u> повітря, дзьоб, соловей, яйця, спів
12	<u>дош</u> парасоль ка	<u>мороз</u> палка, холод, санчата, зима, шуба	28	<u>рослина</u> насіння	<u>птаха</u> зерно, дзьоб, соловей, спів, яйце
13	<u>школа</u> навчання	<u>лікарня</u> лікар, учень, заклад, лікування, хворий	29	<u>театр</u> глядач	<u>бібліотека</u> актор, книги, читач, бібліотекар, аматор
14	<u>пісня</u> глухий	<u>картина</u> кульгавий, сліпий, художник, малюнок, хворий	30	<u>залізо</u> коваль	<u>дерево</u> пень, пила, столяр, кора, листя
15	<u>ніж</u> сталь	<u>стіл</u> виделка, дерево, стілець, їжа, скатертина	31	<u>нога</u> костиль	<u>очі</u> палка, окуляри, сльози, зір, ніс
16	<u>риба</u> сіть	<u>муха</u> комар, кімната, дзижчання, павутина	32	<u>ранок</u> ніч	<u>зима</u> мороз, день, січень, осінь, санчата

Хід дослідження

Інструкція: Подивись тут написано два слова – зверху «вівця», знизу «ягня». Якій між ними зв'язок? ... Ягня – це дитинча вівці. А справа також – зверху одне слово – корова, а знизу - 5 слів на вибір. Із цих слів потрібно відібрати тільки одне слово, яке також відноситься до слова «корова» як «ягня» до «вівця», тобто щоб воно позначало дитинча корови. Це буде ... «теля». Таким чином, спочатку потрібно встановити як пов'язані між собою слова ось тут, зліва, а потім встановити такий же зв'язок справа.

Обробка та інтерпретація результатів

Звичайно досліджуваний засвоює порядок розв'язання завдань після 2-3 прикладів. Про нестійкість процесів мислення, стомлюваність можна виносити судження у тому разі. Якщо досліджуваний робить випадкові помилки 3-4 рази підряд, обираючи слово у відповідності до конкретної асоціації, а потім без нагадування розв'язує правильним способом.

Підраховується кількість правильних і помилкових відповідей, аналізується характер встановлених зв'язків між поняттями – конкретні, логічні, категоріальні, фіксується послідовність і стійкість вибору суттєвих ознак для встановлення аналогій. За типом зв'язків можна судити про рівень розвитку мислення у досліджуваного – переважання наочних або логічних форм.

МЕТОДИКА «РЕЧЕННЯ» (Дж. Гілфорд)

Мета: вивчення дивергентної продуктивності при операціях із символічним матеріалом.

Необхідне обладнання: бланк із літерами, ручка, годинник.

Хід дослідження

Інструкція: Складіть якомога більше осмислених речень із чотирьох слів, у яких кожне слово починається із вказаної літери. Фраза повинна бути змістовною, а слова узгоджуватися у числі, роді, відмінку. Додавати інші слова або окремі літери не дозволяється. На виконання завдання Вам дається 5 хвилин.

Бланк методики Дж.Гілфорда	
1.	В _____ у _____ в _____ м _____
2.	...
3.	...
4.	...
5.	...
6.	....

Обробка і інтерпретація результатів

Підраховується кількість змістовних речень, які будуть показником продуктивності при операціях із символічним матеріалом, і порівнюється із середнім значенням. Результати оцінюються порівнюючи з нормами приведеними у таблиці:

Рівень розвитку творчих здібностей	Кількість речень		
	9 років	10 років	11 років
Високий рівень	3 та більше	4 та більше	Більше 4
Середній рівень	2	2-3	3
Низький рівень	0-1	0-1	0-2

МЕТОДИКА «КЛАСИФІКАЦІЯ»

Мета: визначення дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі.

Хід дослідження

Інструкція: Згрупуйте дані слова у різні групи за ознаками, які їх можуть об'єднувати:

1. Стріла.
2. Бджола.
3. Крокодил.
4. Риба.
5. Змія.
6. Човен.
7. Горобець.

Наприклад, А: 1,2; 5; 7 – у повітрі; Б: 3; 4; 5; 7 – є хвости.

Час виконання – 8 хвилин.

Обробка та інтерпретація результатів

Підраховується кількість класів, 1 бал за кожен класифікацію. Висновки робляться на основі порівняння із середніми віковими тенденціями. Середнє значення для 10 років: дівчатка – 4,0; хлопчики – 3,9.

МЕТОДИКА «КОЛА» (Вартер)

Мета: визначення швидкості, гнучкості та оригінальності мислення.

Необхідні матеріали: стандартні бланки, олівці.

Хід дослідження

Інструкція. На бланку намальовано 20 кіл (5 кіл в 5 рядів – діаметром 10 мм). Ваше завдання полягає у тому, щоб, намальовати якомога більше предметів та явищ, використовуючи ці кола як основу. Малювати можна як в середині та зовні від кола,

використовувати одне коло для малюнка. Подумайте як можна використати кола. Щоб отримати оригінальні малюнки. Під кожним малюнком напишіть, що намальовано. Малювати потрібно з ліва на право. На виконання завдання дається 5 хвилин.

Не забувайте, що результати вашої роботи будуть оцінюватися по оригінальності малюнків.

Обробка та інтерпретація результатів

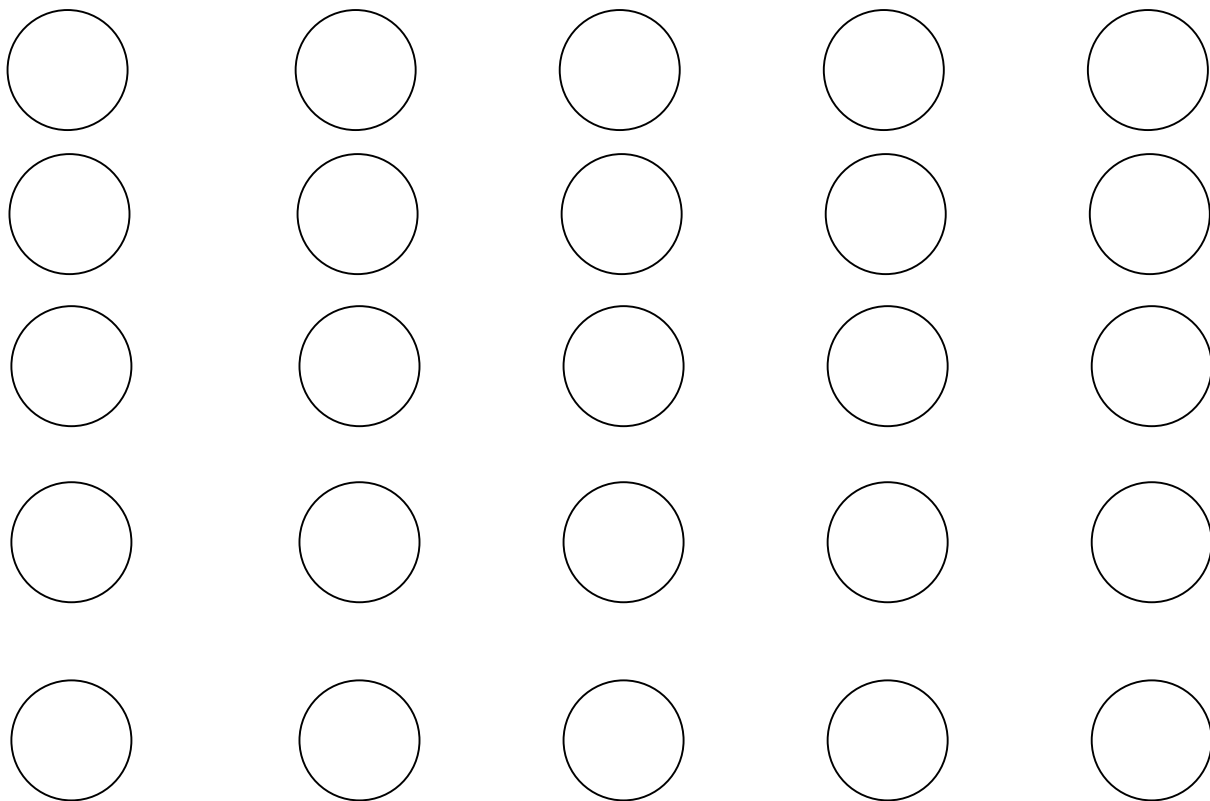
1. Показник швидкості мислення підраховується за загальною кількістю малюнків, за кожен малюнок – 1 бал. Середнє значення швидкості для 10 років: дівчата – 4, 6; хлопчики – 4, 3.

2. Показник гнучкості мислення - кількість класів малюнків, за кожен клас – 1 бал. Отримані результати порівнюються із середнім значенням. Середнє значення швидкості для 10 років: дівчата – 14, 3; хлопчики – 11,7.

Рисунки групуються по класам: природа, предмети побуту, наука і техніка, спорт, декоративні предмети (не мають практичної цінності, використовуються як прикраса), людина, економіка, всесвіт.

3. Оригінальність мислення – за кожен малюнок, який рідко зустрічається - 2 бала.

Бланк до методики «Кола»

ТЕПІНГ-ТЕСТ (Є.П.Ільїн)

Мета: визначення сили нервової системи, що є психофізіологічною основою фізичної та розумової активності дитини. Сильна нервова система, порівняно із слабкою витримує значно більше за обсягом та за тривалістю фізичне та розумове навантаження. Понижена працездатність дитини, домінуючий стан нервово-психічної слабкості, швидкої виснаженості, втоми від будь-якої діяльності, нездатності до тривалого напруження є однією з основних причин шкільної неуспішності. Також методика дозволяє визначити індивідуальний темп діяльності дитини, який потрібно враховувати при організації навчання дітей. Неврахування індивідуального темпу діяльності в навчанні викликає стресову ситуацію для дитини.

Необхідні матеріали: секундомір, олівці, стандартні бланки.

Бланк Тепінг-тесту

1	2	3
4	5	6

Хід дослідження

Інструкція: Перед кожним із вас листок із пронумерованими квадратами. За моїм сигналом ви повинні почати проставляти крапки у кожному квадраті бланку. За відведений для кожного квадрату час (5 секунд) ви повинні поставити в ньому якомога більше крапок. Переходити з одного квадрату до іншого будете за моєю командою «Далі», не перериваючи роботи, дотримуючись послідовності з 1 до 6 квадрат. Весь час працюйте у максимально зручному для вас темпі. При цьому не можна спиратися на стіл, лікоть руки повинен бути весь час «підвішеним у повітрі». Тепер візьміть у праву (ліву) руку олівець і піднесіть його над першим квадратом стандартного бланку. Почали !

Кожні 5 секунд експериментатор дає команду: «Далі - перейти у інший квадрат». На завершення роботи дається команда: «Стоп». Експеримент проводиться двічі спочатку правою, а потім лівою рукою.

Обробка та інтерпретація результатів

1. Підраховується кількість крапок у кожному квадраті та вносяться результати у протокол:

2.

Квадрати	Проміжок часу	Кількість крапок	
		Права рука	Ліва рука
1	0-5		
2	5-10		
3	10-15		
4	15-20		
5	20-25		
6	25-30		

3. Побудувати графік працездатності, для чого необхідно відкласти осі абсцис 5-секундні інтервали часу, а на осі ординат – кількість крапок у кожному квадраті.

4. Провести аналіз індивідуальної форми кривої та встановити її тип відповідно до наступних критеріїв:

- *випуклий тип* кривої: темп наростає до максимального у перші 10-15 с. роботи; далі до 25-30 с., він може знизитися нижче вихідного рівня (тобто того, що спостерігався у перші 5 с. роботи). Цей тип кривої свідчить про сильну нервову систему.

- *рівний тип*: максимальний темп утримується приблизно на одному рівні впродовж всього часу роботи. Даний тип кривої характеризує нервову систему досліджуваного як нервову систему середньої сили;

- *низхідний тип*: максимальний темп знижується вже з другого 5-секундного відрізка та залишається на зниженому рівні впродовж всієї роботи. Цей тип є свідченням слабкості нервової системи досліджуваного;

- *проміжний тип*: темп роботи знижується після перших 10-15 с. Цей тип розцінюється як проміжний між середньою та слабкою нервовою системою – середньо-слабка нервова система;

- *увігнутий тип*: первинне зниження максимального темпу змінюється потім короточасним його зростанням темпу до вихідного рівня. У наслідок здатності до короточасної мобілізації такі досліджувані також відносяться до групи осіб з середньо-слабкою нервовою системою.

5. Оцінити індивідуальний темп роботи підлітка орієнтуючись на таку середню кількість крапок у кожному квадраті:

Для дітей 9-12 років:

- повільний темп – менше 20 крапок;
- середній темп – 20-25 крапок;

- високий темп – більше 26 крапок.

Для дітей 12-15 років:

- повільний темп – 24 і менше крапок;
- середній темп – 25-30 крапок;
- швидкий темп – більше 30 крапок.

МЕТОДИКА ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ (Кондаш)

Мета: виявлення рівня тривожності підлітків

Індивідуальний бланк методики Кондаша

Прізвище, ім'я _____

Вік _____

Дата _____

Клас _____

Інструкція. Уважно прочитайте кожне речення і обведіть кружечком відповідну цифру: 0 – якщо ситуація взагалі не здається вам неприємною; 1 – трохи хвилює вас; 2 – ситуація достатньо неприємна і викликає таке занепокоєння, що ви воліли б краще уникнути її; 3 – ситуація дуже неприємна, викликає сильне занепокоєння та тривогу; 4 – ситуація вкрай неприємна, ви не можете її перенести, вона викликає у вас дуже сильне занепокоєння та навіть страх.

1. Відповідати біля дошки –	01234
2. Піти в будинок до незнайомих людей –	01234
3. Брати участь в змаганнях, конкурсах, олімпіадах –	01234
4. Розмовляти з директором школи –	01234
5. Думати про своє майбутнє –	01234
6. Вчитель дивиться по журналу, кого б запитати –	01234
7. Тебе критикують, в чомусь дорікають –	01234
8. Спостерігають за тобою під час роботи (розв'язання задачі) –	01234
9. Пишеш контрольну роботу –	01234
10. Після контрольної вчитель називає відмітки –	01234
11. На тебе не звертають уваги –	01234
12. У тебе щось не виходить –	01234
13. Чекаєш батьків з батьківських зборів –	01234
14. Тобі загрожує неуспіх, провал –	01234

15. Чуєш за своєю спиною сміх –	01234
16. Складаєш іспити в школі –	01234
17. На тебе сердяться (незрозуміло чому) –	01234
18. Виступаєш перед великою аудиторією –	01234
19. Має відбутися важлива, вирішальна справа –	01234
20. Не розумієш пояснень вчителя –	01234
21. З тобою не згодні, суперечать тобі –	01234
22. Порівнюєш себе з іншими –	01234
23. Перевіряються твої здібності –	01234
24. На тебе дивляться, як на маленького –	01234
25. На уроці вчитель несподівано ставить тобі запитання –	01234
26. Замовкли, коли ти підійшов –	01234
27. Оцінюється твоя робота –	01234
28. Думаєш про свої справи –	01234
29. Тобі треба прийняти для себе рішення –	01234
30. Не можеш впоратися з домашнім завданням –	01234

Ключ

Види тривожності	Номер пункту шкали
Шкільна	1 4 6 9 10 13 16 20 25 30
Самооціночна	3 5 12 14 19 22 23 27 28 29
Міжособистісна	2 7 8 11 15 17 18 21 24 26
Загальна тривожність	

Кількісні результати у вигляді цифрових даних фіксуються в протокол дослідження. Якісний аналіз проводиться, зважаючи на інтерпретаційні таблиці рівнів тривожності, розроблені на підставі статевовікових нормативів виконання тесту.

НОРМАТИВНІ ПОКАЗНИКИ ДЛЯ УЧНІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

Хлопчики

Рівень тривожності	Загальна	Шкільна	Самооціночна	Міжособистісна
Дуже низький	Менше 17	Менше 4	Менше 4	Менше 5
Норма	17-54	4-17	4-18	5-17
Підвищений	55-73	18-23	19-25	18-24
Високий	Більше 73	Більше 23	Більше 25	Більше 24

Дівчатка

Рівень тривожності	Загальна	Шкільна	Самооціночна	Міжособистісна
Дуже низький	Менше 30	Менше 7	Менше 11	Менше 7
Норма	30-62	7-19	11-21	7-20
Підвищений	63-78	20-25	22-26	21-27
Високий	Більше 78	Більше 25	Більше 26	Більше 27

НОРМАТИВНІ ПОКАЗНИКИ ДЛЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

Юнаки

Рівень тривожності	Загальна	Шкільна	Самооціночна	Міжособистісна
Дуже низький	Менше 23	Менше 5	Менше 8	Менше 5
Норма	23-47	5-14	8-17	5-14
Підвищений	48-60	15-19	18-22	15-19
Високий	Більше 60	Більше 19	Більше 22	Більше 19

Дівчата

Рівень тривожності	Загальна	Шкільна	Самооціночна	Міжособистісна
Дуже низький	Менше 39	Менше 5	Менше 12	Менше 5
Норма	35-62	5-17	12-23	5-20
Підвищений	63-76	18-23	24-29	21-28
Високий	Більше 76	Більше 23	Більше 29	Більше 28

Примітка: стандартизація даних проводилась у міських школах, тому представлені характеристики неприйнятні для сільської місцевості.

У протоколі для наочності матеріалу можна використовувати колір: нижче норми – синій; норма – жовтий, підвищений рівень – зелений, високий – червоний.

МЕТОДИКА ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ТА ФОРМ АГРЕСІЇ

(А. Басс, А.Даркі, адаптація О.К.Осницького)

Мета: оцінка стану агресії у підлітків.

Необхідні матеріали: бланки для відповідей

Хід дослідження

Інструкція. Уважно прочитайте кожне твердження та здійсніть примірku наскільки вони відповідають вашому способу життя. Відповідайте одним із чотирьох можливих відповідей: «Так» або «Ні».

Текст опитувальника

1. Часом я не можу подолати бажання нашкодити комусь.
2. Іноді я пліткую про людей, яких не люблю.
3. Мене легко роздратувати, але я швидко заспокоююсь.
4. Якщо мене попросять по-доброму, то я прохання не виконаю.
5. Я не завжди отримую те, що мене належить.
6. Я знаю, що люди говорять за мою спиною.
7. Якщо я не схвалюю поведінку моїх друзів, то я даю їм це відчуття.
8. Коли мені траплялось когось обманути, то мене мучило сумління.
9. Мені здається, що я не здатен ударити людину.
10. Я ніколи не дратуюсь так сильно, щоб жбурляти предмети.
11. Я завжди поблажливий до недоліків інших.
12. Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться його порушувати.
13. Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.
14. Я тримаюсь обережно з людьми, які ставляться до мене більш дружньо, ніж я того очікував.
15. Я часто не погоджуюсь з людьми.
16. Іноді мені у голову приходять такі думки, яких я соромлюсь.
17. Якщо хтось вдарить мене першим, я не відповім йому.
18. Коли я дратуюсь, я хлопаю дверима.
19. Я більш невірноважений, ніж видається.
20. Якщо хтось видає із себе начальника, я чиню всупереч йому.
21. Мене дещо засмучує моя доля.
22. Я думаю, що багато хто мене не любить.
23. Я не можу втриматися від суперечки, якщо люди зі мною не погоджуються.
24. Люди, що уникають роботи, повинні переживати докори сумління.
25. Той, хто кривдить мене і мою сім'ю напрошується на бійку.
26. Я не здатен грубі жарти.
27. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все для того, щоб вони не зазнавалися.

29. Майже кожного тижня я бачу того, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей мені заздять.
31. Я вимагаю, щоб люди мене поважали.
32. Мене гнітить те, що я мало що роблю для своїх батьків.
33. Люди, які весь час нищать вас, заслуговують на те, щоб їх «луснули по носу».
34. Я ніколи не буваю похмурих від злості.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я заслуговую, це мене не засмучує.
36. Якщо хтось дратує мене, я не звертаю на це уваги.
37. Я приховує це, але іноді мене мучить заздрість.
38. Іноді мені здається, що наді мною насміхаються.
39. Навіть якщо я злюся, я не вдаюся до брутальних висловлювань.
40. Мені б хотілось, щоб мої гріхи були прощені.
41. Я рідко даю здачі, якщо хтось мене вдарить.
42. Коли виходить не так як хочу я, я ображаюсь.
43. Іноді люди дратують мене лише своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужим».
46. Якщо хтось мене дратує, я готовий сказати все, що я думаю.
47. Я роблю багато такого, про що в подальшому жалкую.
48. Якщо я роздратуюсь, я здатен ударити когось.
49. З дитинства я не схильний до вибухів гніву.
50. Я часто відчуваю себе, немовби я порохова бочка, що от-от зірветься.
51. Якщо б інші знали все про мої переживання, то вважали б, що зі мною важко працювати і спілкуватися.
52. Я весь час думаю, які потаємні причини заставляють людей робити для мене щось приємне.
53. Коли на мене підвищують голос, я починаю кричати у відповідь.
54. Невдачі мене засмучують.
55. Я стаю учасником бійок так часто, як і всі інші.
56. Я пам'ятаю випадки, коли я був настільки розлючений, що хватав річ, яка потрапила мені під руку і ламав її.
57. Іноді я відчуваю, що готовий першим розпочати бійку.
58. Іноді я відчуваю, що життя зі мною чинить несправедливо.
59. Раніше я вважав, що більшість людей говорить правду, але тепер я цьому не вірю.
60. Я лаюсь лише від злості.
61. Коли я чиню невірнo, мене терзає сумління.
62. Якщо захист моїх прав вимагає, я застосовую силу.
63. Іноді я виражаю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.
64. Я буваю грубуватим стосовно людей, які мені не подобаються.

65. У мене не має ворогів, які б хотіли мені зашкодити.
66. Я не здатен поставити людину на місце, навіть якщо вона того заслуговує.
67. Я часто думаю, що жив невірно.
68. Я знаю людей, які не здатні мене довести до бійки.
69. Я не турбуюсь через дрібниці.
70. Мені рідко видається, що люди намагаються мене роздратувати та образити мене.
71. Я часто тільки загрожую людям, хоча не збираюсь приводити загрози у дію.
72. Останнім часом став занудою.
73. У суперечці я часто підвищую голос.
74. Звичайно я намагаюсь приховувати своє негативне ставлення до людей.
75. Я краще погоджусь, ніж буду сперечатися.

Оцінка та інтерпретація результатів

Відповіді оцінюються за восьми субшкалами відповідно до ключа. Підраховується сума балів за кожною субшкалою і множиться на стандартний коефіцієнт. Кожне співпадання з ключем дорівнює 1 балу, а неспівпадання – 0 балів.

1. *Фізична агресія* (K=11).
«+» – 1, 25, 31, 41, 48, 55, 62, 68.
«-» – 9, 17.
2. *Опосередкована агресія* (K=8).
«+» – 2, 10, 18, 34, 42, 56, 63.
«-» – 26, 49.
2. *Роздратування* (K=13).
«+» – 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72.
«-» – 11, 35, 69.
3. *Негативізм* (K=20).
«+» – 4, 12, 20, 28.
«-» – 36.
4. *Образа* (K=13).
«+» – 5, 13, 21, 29, 37, 44, 51, 58.
5. *Підозрілість* (K=11).
«+» - 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59.
«-» – 65, 70.
6. *Вербальна агресія* (K=8).
«+»- 7, 15, 23, 31, 33, 46, 53, 60, 71, 73.
«-» – 39, 66, 74, 75.
7. *Почуття провини* (K=11).
«+» - 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61.

Сумарні показники:

Індекс агресивності: («1»+»2»+»7») : 3

Індекс ворожості: («5»+ «6») : 3

Стисла характеристика показників і форм агресії.

Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншого.

Опосередкована агресія – агресія, при якій використовується обхідний шлях для нанесення шкоди іншій людині з допомогою пліток, жартів, виявлення неспорядкованих дій та афективних реакцій.

Роздратування – готовність до вияву негативних почуттів при найменшому збудженні (запальність, грубість).

Негативізм – опозиційна манера у поведінці від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених звичаїв та законів.

Образа – заздрість та ненависть до оточуючих, що обумовлені почуттям гніву, незадоволення, незадоволеність кимсь конкретно або всім світом за справжні або надумані страждання.

Підозрілість – у діапазоні від недовіри та обережності у ставленні до людей до переконання у тому, що інші люди планують і приносять шкоду.

Вербальна агресія – виявлення негативних почуттів через форму (суперечку, крик), так і через зміст словесних відповідей. (прокляття, загрози).

Почуття провини – виявляє можливі переконання суб'єкта у тому, що він є негідною людиною, чинить на шкоду іншим.

МЕТОДИКА «ЩО ТАКЕ ДОБРЕ І ЩО ТАКЕ ПОГАНО»

Мета: вивчення когнітивного компоненту моральної свідомості школярів.

Хід дослідження

Підлітків просять привести приклади: принципового вчинку; зла зроблено тобі іншими; доброї справи, свідком якого ти був; справедливого вчинку твого знайомого; безвольного вчинку; вияву безвідповідальності та ін.

Обробка та інтерпретація результатів

Ступінь сформованості понять про моральні якості оцінюється з 3-бальною шкалою.

- 1 бал – якщо у дитини сформоване не вірне уявлення про дане моральне поняття;
- 2 бали – якщо уявлення про моральне поняття вірне, але недостатньо чітке та повне;
- 3 бали – якщо сформоване повне і чітке уявлення.

МЕТОДИКА «ЩО МИ ЦІНУЄМО В ЛЮДЯХ»

Мета: вивчення моральних орієнтацій дитини.

Хід дослідження

Підлітку пропонують вибрати двох своїх знайомих: один із них є гарна людина, на якого він хотів би бути схожим, інший – поганий. Після чого підлітка

просять назвати ті їх якості, які йому подобаються і не подобаються у цих людях, а також привести по три приклади вчинків на ці якості.

Дослідження проводиться індивідуально. У протоколі фіксуються емоційні реакції дитини, а також його пояснення. Дитина повинна дати моральну оцінку вчинкам, що дозволяє виявити ставлення дітей до моральних норм. Особлива увага приділяється оцінці адекватності емоційних реакцій дитини на моральні норми: позитивна емоційна реакція (посмішка. Схвалення та ін.) на моральний вчинок та негативна емоційна реакція (засудження, обурення та ін.) – на неморальний.

Обробка й інтерпретація результатів

Для обробки результатів можна скористатися такою орієнтувальною шкалою:

- 0 балів – підліток не має чітких моральних орієнтирів. Відношення до моральних норм не стійке. Неправильне пояснення вчинків (вони не відповідають тим якостям, які він називає), емоційні реакції неадекватні або відсутні.
- 1 бал – моральні орієнтири існують, але відповідати ним підліток не намагається або вважає недосяжною мрією. Адекватно оцінює вчинки, однак ставлення до моральних норм, нестійке, пасивне. Емоційні реакції неадекватні.
- 2 бали – моральні орієнтири існують. Оцінки вчинків і емоційні реакції адекватні, але ставлення до моральних норм ще нестійке.
- 3 – бали – дитина обґрунтовує свій вибір моральними настановами: емоційні реакції адекватні. Ставлення до моральних норм активне і стійке.

МЕТОДИКА «ЯК ВЧИНТИ»

Мета: виявлення ставлення підлітків до моральних норм, емоційного компонента морального розвитку.

Хід дослідження

Підлітку пропонують уявити собі задану ситуацію і повідомити як би він себе повів. Наприклад, перша ситуація: під час перерви один із твоїх однолітків розбив вікно. Ти це бачив. Він не зізнався. Що ти скажеш ? Чому ? Друга ситуація: однокласники зговорилися зірвати урок. Як ти вчиниш ? Чому.

Обробка може бути такою ж як у попередньому завданні.

МЕТОДИКА «ЗАВЕРШИ РЕЧЕННЯ»

Мета: виявлення ставлення підлітків до моральних норм, емоційного компонента морального розвитку.

Хід дослідження

Інструкція. На бланку тесту необхідно завершити речення одним або декількома словами.

1. Якщо я знаю, що вчинив не вірно, то ...
2. Коли я відчуваю складність у прийнятті правильного рішення, то ...
3. Коли доводиться вибирати між цікавим, але необов'язковим, і необхідним, але нудним заняттям, я звичайно ...

4. Коли у моїй присутності ображають людину ...
5. Коли неправда стає єдиним засобом збереження доброго відношення до мене, я ...
6. Якщо б я був на місці вчителя ...

Обробка пропонується така ж як і у попередньому завданні.

ШКАЛА ЕКСПЕРТНОЇ ОЦІНКИ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ

(В.С. Юркевич)

Мета: вивчення рівня розвитку пізнавальної потреби у підлітків

Хід дослідження

Вчителю пропонується на основі спостережень і бесід з іншими вчителями, а також батьками підлітка вибрати відповіді на наступні питання.

№ п/п	Питання	Можливі відповіді	Бал
1.	Як часто учень тривалий час виконує якусь розумову роботу (година-півтори – для молодшого школяра, декілька годин підряд – для підлітка)?	А) часто; Б) іноді; В) дуже рідко	5 3 1
2.	Чому надає перевагу школяр, коли ставиться питання на кмітливість	А) помучатися, але дійти до відповіді самому; Б) коли як; В) отримати готову відповідь від інших.	
3.	Чи багато школяр читає додаткової літератури ?	А) постійно, багато; Б) іноді багато. Іноді нічого не читає; В) мало або зовсім нічого не читає.	
4.	Наскільки емоційно ставиться школяр до цікавого для нього заняття, що пов'язане із розумовою роботою ?	А) дуже емоційно; Б) коли як; В) емоції яскраво не виражені (порівняно з іншими ситуаціями);	
5.	Чи часто школяр ставить запитання ?	А) часто; Б) іноді; В) дуже рідко.	

Обробка та інтерпретація результатів

Інтенсивність пізнавальної потреби визначається за отриманою сумою балів: 17-25 балів – потреба виражена сильно; 12-26 балів – помірно; менше 12 балів – слабо.

ОПИТУВАЛЬНИК НАВЧАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ

(Є.П. Ільїн, Н.О. Кордюкова)

Мета: вивчення сформованості мотивації на здобуття знань у підлітків

Хід дослідження

Інструкція. Підліткам пропонується ряд питань-тверджень з парними відповідями. Із двох відповідей потрібно вибрати один і поряд із позицією питання написати букву (а або б), що відповідає вибраній відповіді.

Текст опитувальника

1. Після того як ти отримав погану оцінку дома ти:
  - а) зразу сідаєш за уроки, повторюєш те, що погано відповів;
  - б) сідаєш дивитися телевізор або грати на комп'ютері, вважаючи, що урок з цього предмету буде ще через день.
2. Після того, як ти отримав гарну оцінку ти:
  - а) продовжуєш добросовісно готуватися до наступного уроку;
  - б) не готуєшся ретельно, бо переконаний, що навряд чи спитають.
3. Чи буває так, що ти залишаєшся незадоволений відповіддю, а не оцінкою:
  - а) так; б) ні.
4. Що для тебе навчання:
  - а) пізнання нового; б) обтяжливе заняття.
5. Чи залежать твої оцінки від старанної підготовки до уроку:
  - а) так; б) ні.
6. Чи аналізуєш ти після низької оцінки, що було зроблено невірно:
  - а) так; б) ні.
7. Чи залежить твоє бажання готувати домашнє завдання від того, чи виставляють за нього оцінки:
  - а) так; б) ні.
8. Чи легко ти втягуєшся у навчання після канікул:
  - а) так; б) ні.
9. Чи жалкуєш ти про те, що відміняють уроки через хворобу вчителя:
  - а) так; б) ні.
10. Коли ти, переходиш до наступного класу, отримуєш нові підручники, тебе цікавить, про у них йде мова:
  - а) так; б) ні.
11. Що, на твій погляд краще – вчитися чи хворіти:
  - а) вчитися; б) хворіти.
12. Що для тебе важливіше – оцінки чи знання:
  - а) оцінки; б) знання.

Обробка та інтерпретація результатів

За кожну відповідь у відповідності із ключем нараховується 1 бал.

Ключ до опитувальника

Про мотивацію на здобуття знань свідчать відповіді *а)* на питання 1-6, 8-11; відповіді *б)* на питання 7 і 12.

Сума балів (від 0 до 12) свідчить про ступінь вираженості мотивації на здобуття знань.

МЕТОДИКА «СПРЯМОВАНІСТЬ НА ОЦІНКУ»

Мета: виявлення домінування спрямованості на оцінку в структурі мотивації учіння.

Хід дослідження

Інструкція. Підлітку пропонується відповісти «так» або «Ні» на ряд запитань, поставивши відмітку у відповідній колонці бланку.

Обробка та інтерпретація результатів

Нараховується по 1 балу за відповіді «Так» на питання 1-9 і за відповіді «Ні» – по позиціям 10-12. Підраховується загальна кількість балів. Чим більше набрана сума балів, тим більшою мірою у учнів виражена спрямованість на оцінку.

Бланк для відповідей

№п/п	Питання	Так	Ні
1.	Чи пам'ятаєш коли ти отримав першу у життя двійку ?		
2.	Чи турбує тебе, що твої оцінки дещо гірші за оцінки інших учнів класу ?		
3.	Чи буває так, що перед контрольною роботою твоє серце починає прискорено битися ?		
4.	Чи червонієш ти, коли перед класом повідомляють про твою погану оцінку?		
5.	Якщо наприкінці тижня ти отримав погану оцінку, у тебе у вихідний день поганий натрій?		
6.	Якщо тебе довго не викликають, тебе це турбує ?		
7.	Чи турбує тебе як відреагують твої ровесники на твою оцінку ?		
8.	Чи готуєшся ти до наступного уроку як слід після отримання гарної оцінки, коли точно знаєш, що тебе не спитають ?		
9.	Чи тривожить тебе очікування опитування на уроці ?		
10.	Чи було б тобі цікаво вчитися, якщо б оцінок не було взагалі ?		
11.	Чи захочеш ти, щоб тебе запитали, коли будеш знати, що оцінку за відповідь не поставлять ?		
12.	Після отримання оцінки, чи продовжуєш ти активно працювати на уроці ?		

МЕТОДИКА «СТАВЛЕННЯ ДО УЧІННЯ ТА УЧБОВИХ ПРЕДМЕТІВ» (Г.М. Казанцева)

Мета: якісний аналіз причин надання переваги тим або іншим предметам та мотивам учіння.

Необхідні матеріали: текст опитувальника.

Хід дослідження

Інструкція. Досліджуваного просять виконати ряд завдань та відповісти відверто на ряд запитань анкети. Опитування можна проводити як фронтально так і індивідуально.

Текст опитувальника

I. Назви із всіх предметів, що вивчаються у школі твої:

- а) найулюбленіші;
- б) нелюбимі.

II. Підкресли докази, що характеризують твоє ставлення до предмету. Допиши та, яких не вистачає.

№ п/п	Люблю предмет, тому що	Не люблю предмет, тому що
1.	Даний предмет цікавий	Даний предмет не цікавий
2.	Подобається як викладає вчитель	Не подобається як викладає вчитель
3.	Його потрібно знати всім	Його не потрібно знати всім
4.	Він потрібен для майбутньої роботи	Він не потрібен для майбутньої роботи
5.	Він легко засвоюється	Він важко засвоюється
6.	Він заставляє думати	Він не заставляє думати
7.	Він вважається корисним	Він вважається не корисним
8.	Він потребує спостережливості, кмітливості	Він не потребує спостережливості, кмітливості
9.	Він потребує терпіння	Він не потребує терпіння
10.	Він цікавий	Він не цікавий
11.	Друзі і приятелі цікавляться ним	Друзі і приятелі не цікавляться ним
12.	Цікавий фактичний матеріал	Цікаві тільки окремі факти
13.	Батьки вважають його важливим	Батьки не вважають його важливим
14.	У мене гарні стосунки із вчителем	У мене погані стосунки із вчителем
15.	Вчитель часто хвалить	Вчитель рідко хвалить
16.	Вчитель цікаво пояснює	Вчитель нецікаво пояснює
17.	Отримую задоволення при його вивченні	Не отримую задоволення при його вивченні

18.	Знання по предмету необхідні для вступу до інституту	Знання по предмету не відіграють суттєвої ролі для вступу до інституту
19.	Він сприяє розвитку загальної культури	Він не сприяє розвитку загальної культури
20.	Він впливає на зміну знань про оточуючий світ	Він не впливає на зміну знань про оточуючий світ
21.	Просто цікаво	Просто не цікаво

III. Чому ти взагалі навчаєшся? Підкресли найбільш відповідну даному питанню відповідь та допиши ті, яких не вистачає.

1. Це мій обов'язок.
2. Хочу бути грамотним.
3. Хочу бути корисним громадянином.
4. Не хочу підводити свій клас.
5. Хочу бути розумним і ерудованим.
6. Хочу отримати глибокі і повні знання.
7. Хочу навчитися працювати самостійно.
8. Всі навчаються і я - також.
9. Батьки заставляють.
10. Подобається отримувати гарні оцінки.
11. Щоб похвалив вчитель.
12. Щоб товариші зі мною дружили.
13. для розширення кругозору.
14. Класний керівник заставляє.
15. Хочу навчатися.

Обробка та інтерпретація результатів

У відповідності до відповідей учня робиться висновок про наявну ієрархію мотивів до навчання та переваги тих чи інших навчальних предметів

МЕТОДИКА ДЕМБО-РУБІНШТЕЙНА (модифікація А.М.Прихожан)

Мета: безпосереднє оцінювання (шкалювання) школярами особистих якостей.

Необхідні матеріали: бланк методики, що містить інструкцію і оціночні шкали.

Хід дослідження

Інструкція. Будь-яка людина оцінює свої здібності, можливості, характер тощо. Рівень розвитку кожної якості, сторони людської особистості можна умовно зобразити вертикальною лінією, нижня межа якої буде символізувати найнижчий розвиток, а верхня – найвищий. Вам пропонується сім таких ліній. Вони позначають: здоров'я; розум і здібності; характер; авторитет у ровесників; вміння

багато що робити своїми руками, вміння багато що робити своїми руками; зовнішність; впевненість у собі. На кожній лінії рисою (-) відмітьте, як ви оцінюєте у себе розвиток цієї якості, сторони вашої особистості в даний момент часу. Після цього хрестиком (x) відмітьте, при якому рівні розвитку даних якостей, сторін ви могли б бути задоволені собою або почували гордість за себе.

Досліджуваному видається бланк на якому зображеного сім ліній, кожна висотою 100 мм, на кожній вказана верхня, нижня границі та середина шкали. При цьому верхня та нижня границі відмічаються помітними рисками. А середина – трохи помітною позначкою.

Бланк для відповідей

--	--	--	--	--	--	--

Методика може проводитися як фронтально, так і індивідуально. При фронтальній роботі необхідно перевірити, як кожен учень зрозумів інструкцію, заповнив першу шкалу. Потрібно переконатися, що правильно використовуються запропоновані позначки, дати відповіді на питання учасників дослідження. Після цього досліджувані працюють самостійно. Час, що відводиться на заповнення шкали разом із читанням інструкції, 10-12 хв.

Обробка та інтерпретація результатів

Обробка проводиться по шести шкалам (перша, тренувальна – «здоров'я» - не враховується). Кожна відповідь виражається у балах. Як вже зазначалось раніше,

довжина кожної шкали – 100 мм, у відповідності з цим відповіді школярів отримують кількісну характеристику (наприклад, 54 мм = 54 балам).

По кожній із шести шкал визначити:

а) рівень домагань – відстань у мм. Від нижньої границі шкали («0») до позначки «х»;

б) висоту самооцінки – від «0» до позначки «-»;

в) значення розбіжності між рівнем домагань та самооцінки – відстань від позначки «х» до позначки «-», якщо рівень домагань нижчий за самооцінку, він відображається від'ємним числом.

Розраховується середня величина кожного показника рівня домагань і самооцінки за всіма шести шкалами.

Нижче в таблиці приведені кількісні характеристики рівня домагань і самооцінки, що отримані для учнів 7-10 класів міських шкіл.

Параметр	Кількісна характеристика (бал)			
	низький	середній	високий	дуже високий
Рівень домагань	менше 60	60-74	75-89	90-100
Рівень самооцінки	менше 45	45-59	60-74	75-100

Рівень домагань. Реалістичний рівень домагань характеризують результати – 60-89 балів. Оптимальний – порівняно високий рівень - від 75 до 89 балів, що підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим фактором особистісного розвитку. Результат від 90 до 100 балів звично свідчить про нереалістичне, некритичне ставлення дітей до власних можливостей. Результат менший за 60 балів є свідченням заниженого рівня домагань, він – індикатор неблагополучного розвитку особистості.

Висота самооцінки. Кількість балів від 45 до 74 – це показники реалістичної самооцінки. Вищі значення є свідченнями завищеної самооцінки та вказують на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе із іншими; така самооцінка може вказувати на суттєві викривлення у формуванні особистості – « закритості для нового досвіду», нечутливості до власних помилок, невдач, зауважень та оцінок оточуючих. Низькі бали вказують на занижену самооцінку (недооцінку себе) та є свідченням граничного неблагополуччя у розвитку особистості. Ці учні складають «групу ризику», їх як правило, мало. За низькою самооцінкою можуть приховуватися два протилежних за психологічним змістом явища: справжня невпевненість у собі та «захисна», коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутності здібності та іншого дозволяє не докладати ніяких зусиль.

ВИВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ САМООЦІНКИ

(Казанцева Г.М.)

Мета: оцінка рівня загальної самооцінки підлітка.

Хід дослідження

Інструкція. Вам необхідно оцінити кожне твердження, наскільки воно характеризує вашу поведінку у аналогічній ситуації. Для оцінювання ви можете використовувати три варіанти відповідей: «так», «на», «не знаю». Відповідати потрібно швидко, не розмірковуючи довго.

Текст опитувальника

1. Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
2. Більшу частину часу я знаходжусь у пригніченому настрої.
3. Більшість приятелів рахуються із моєю думкою.
4. В мене відсутня впевненість у собі.
5. Я приблизно такий же винахідливий та здібний, як більшість однокласників.
6. Часом я почуваю себе нікому не потрібним.
7. Я завжди роблю добре будь-яку справу.
8. Мене здається, що я нічого не зможу досягти після школи.
9. У будь-якій справі я вважаю себе правим.
10. Я роблю багато такого про що в подальшому жалкую.
11. Коли я дізнаюся про успіхи когось, кого я знаю, то відчуваю це як власну поразку.
12. Мені здається, що оточуючі люди дивляться на мене із засудженням.
13. Мене мало хвилюють можливі невдачі.
14. Мені здається. Що успішному виконанню доручень або справ мені заважають різні перешкоди, які мені не подолати.
15. Я рідко жалкую про те, що же зроблено.
16. Люди, що мене оточують, значно привабливіші за мене.
17. Я сам думаю, що постійно комусь потрібен.
18. Мені здається, що моя успішність нижче, ніж у інших.
19. Мені частіше щастить, ніж не щастить.
20. Я завжди у житті чогось побоююсь.

Обробка та інтерпретація результатів

Підраховується окремо кількість відповідей «так» на питання парних номерів та не парних номерів. Від першого числа віднімається другий. Кінцевий результат може знаходитися у інтервалі від – 10 до +10.

Результат від – 10 до – 4 є свідченням низької самооцінки.

Результат від – 3 до +3 – середньої самооцінки.

Результат від +4 до +10 – високої самооцінки.

ОЦІНКА СТАВЛЕНЬ ПІДЛІТКА ДО КЛАСУ

Міжособистісне сприйняття у групі залежить від комплексу факторів: соціальні настанови, минулий досвід, особливості само сприйняття, характер між особистісних взаємин, ступінь інформованості одне про одного, ситуаційний контекст в якому протікає спілкування тощо. В якості одного із основних факторів може розглядатися ставлення індивіда до групи. Оскільки, те як індивід сприймає групу створює фон для міжособистісного сприймання, дослідження даного феномену є важливим моментом дослідження міжособистісного сприйняття в цілому.

Дана методика дозволяє виявити можливі «типи» сприйняття індивідом учбової групи. Показником типу сприйняття виступає роль групи в індивідуальній діяльності сприймаючого.

Хід дослідження

Досліджуваним пропонується вибрати найбільш відповідну для них альтернативу у відповідності із запропонованою інструкцією.

Інструкція. Ми проводимо спеціальне дослідження з метою покращення організації навчального процесу. Ваші відповіді на питання анкети допомагають нам у цьому. На кожен пункт анкети можливі три відповіді, що позначені буквами а); б) або в). З відповідей на кожен пункт виберіть той, що найбільш точно виражає ваш погляд. Пам'ятайте, що «правильних» або «неправильних» відповідей у даній анкеті немає. На кожне питання може бути обрано лише одну відповідь.

Анкета

1. Найкращими партнерами у групі вважаю тих, хто:

А) – знає більше ніж я;

Б) – всі питання намагається розв'язувати разом;

В) – не відволікає уваги вчителя.

2. найкращі вчителі – це ті, що:

А) – використовують індивідуальний підхід;

Б) – створюють умови для допомоги іншим;

В) – створюють у колективі атмосферу, у якій ніхто не боїться висловлювати власну думку.

3. Я радію, коли мої друзі:

А) – знають більше, ніж я, і можуть допомогти мені;

Б) – вміють самостійно, не заважаючи іншим досягати успіхів;

В) – допомагають іншим, коли на те є умови.

4. Більш за все мені подобається, коли у групі:

А) – нікому допомагати;

Б) – не заважають при виконанні завдання;

В) – останні слабше підготовлені, ніж я.

5. Мені здається, що я здатен на максимальне коли:

А) – я можу отримати допомогу і підтримку зі сторони інших;

Б) – мої зусилля отримують відповідну винагороду;

В) – є можливість виявити ініціативу.

6. Мені подобаються колективи у яких:
- А) – кожен зацікавлений у результатах всіх;
  - Б) – кожен зайнятий своїм ділом і не заважає іншим;
  - В) – кожна людина може використати іншого для розв'язання своїх задач.
7. Учні оцінюють як самих поганих таких вчителів, які:
- А) – розпалюють суперництво між учнями;
  - Б) – не приділяють учням достатньої уваги;
  - В) – не створюють умови для того, щоб група допомагала учням.
8. Більш за все задоволення у життя дає:
- А) – можливість роботи, коли тобі ніхто не заважає;
  - Б) – можливість отримання інформації від інших людей;
  - В) – можливість зробити корисне іншим людям.
9. Основна роль вчителя полягає у:
- А) – у вихованні дітей із розвиненим почуттям обов'язку перед іншими;
  - Б) – у підготовці до самостійного життя людей;
  - В) – у підготовці людей, що здатні отримувати допомогу із спілкування з іншими людьми.
10. Якщо перед групою стоїть якась проблема, то я:
- А) – віддаю право іншим вирішувати цю проблему;
  - Б) – схильний працювати самостійно, не покладаючись на інших;
  - В) – прагну внести свій внесок у спільне розв'язання проблеми.
11. Я вчився б найкраще, якщо б вчитель:
- А) – знайшов до мене індивідуальний підхід;
  - Б) – створював умови для отримання мною допомоги для зі сторони інших учнів;
  - В) – схвалював ініціативу учнів, яка спрямована на досягнення спільного успіху.
12. Нічого не має гіршого того випадку. Коли:
- А) – ти не здатен самостійно досягти успіху;
  - Б) – відчуваєш себе не потрібним групі;
  - В) – тобі не допомагають оточуючі.
13. Більш за все я ціную:
- А) – особистий успіх, де є внесок моїх друзів;
  - Б) – спільний успіх, де є мій внесок;
  - В) – успіх, досягне ний ціною власних зусиль.
14. Я хотів би:
- А) – працювати у класі, де застосовуються прийоми співпраці;
  - Б) – працювати індивідуально із викладачем;
  - Працювати із провідними у даній галузі людьми.

Обробка результатів

На основі відповідей досліджуваних з допомогою ключа здійснюється підрахунок балів по трьом типам сприйняття підлітком групи. Кожній вибраній відповіді приписується один бал. Бали, набрані по всім пунктам анкети підсумовуються для кожного типу сприйняття окремо. При цьому загальна сума балів по всім трьом типам сприйняття для кожного досліджуваного повинна бути рівна 14.

Ключ для обробки анкети

Тип сприйняття індивідом групи					
Індивідуалістичний		Колективістичний		Прагматичний	
1В	8А	1Б	8В	1А	8Б
2А	9Б	2В	9А	2Б	9В
3Б	10Б	3В	10В	3А	10А
4Б	11А	4А	11В	4В	11Б
5Б	12А	5В	12Б	5А	12В
6Б	13В	6А	13Б	6В	13А
7Б	14В	7А	14А	7В	14В

Результати кожного досліджуваного записуються у вигляді багаточлену, в якому вказується кількість набраних балів за кожним типом. Наприклад:

$$4I + 6П = 4K$$

Інтерпретація результатів

Отримані досліджуваним результати інтерпретується за триманим співвідношенням балів по типам ставлення до учнівської групи.

Індивідуалістичний тип. Індивід сприймає групу як перешкоду діяльності або ставиться нейтрально. Група не є самостійною цінністю для підлітка. Це виявляється в уніканні сумісних форм діяльності, у наданні переваги індивідуальній роботі, в обмеженні контактів.

Прагматичний тип. Індивід сприймає групу як засіб, що сприяє досягненню тих або інших індивідуальних цілей. Група сприймається і оцінюється з точки зору її «корисності» для підлітка. Перевага надається найбільш компетентним членам групи, здібним надати допомогу, взяти на себе розв'язання складної проблеми або послугувати джерелом необхідної інформації.

Колективістичний тип. Індивід сприймає групу як самостійну цінність. На перший план для нього виступають проблеми групи і окремих її членів, спостерігається зацікавленість як у успіхах кожного члена групи, так і групи в цілому, прагнення внести свій внесок у групову діяльність. Виявляється зацікавленість у колективних формах роботи.

ЕТИЧНІ СТАНДАРТИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІТЕЙ**(Товариство досліджень у галузі дитячого розвитку, 1990)****Доповідь комітету з етичної поведінки при дослідженні у
галузі дитячого розвитку*****Принцип 1. Не завдати шкоди досліджуваному**

Дослідник повинен утримуватися від будь-яких дій, які можуть зашкодити дитині фізично або психологічно. Дослідник зобов'язаний завжди, коли це можливо, використовувати найменш стресогенні процедури. У деяких випадках психологічну шкоду визначити важко: попри те, обов'язком дослідника залишається виявлення негативних наслідків, створення умов для пом'якшення або повного їх зняття. Якщо у дослідника є сумніви щодо можливості негативного впливу дослідницьких процедур, необхідно звернутися за консультацією до інших фахівців. Якщо завдання шкоди є неминучим, дослідник повинен знайти інші способи отримання інформації, що його цікавить, або відмовитися від дослідження. Але трапляються ситуації, коли дитина піддається стресогенним процедурам в силу необхідності, в діагностичних або терапевтичних цілях. В таких випадках потрібна зважена оцінка Інституційної спостережницької ради.

Принцип 2. Поінформована згода

До отримання згоди чи дозволу дитини на участь у дослідженні необхідно поінформувати її про всі особливості дослідження, які можуть вплинути на її рішення про участь, а також відповісти на всі питання дитини у доступній для неї формі. Дослідник повинен поважати право дитини вибирати, брати їй участь у дослідженні чи ні, надаючи можливість згодитися або відмовитися від участі, а також надати змогу у будь-який момент вийти із дослідження. Під дозволом розуміється та чи інша форма позитивної оцінки дитиною перспективи своєї участі у дослідженні не обов'язково при повному розумінні сенсу дослідження, необхідному для того, щоб дати поінформовану згоду. Дослідники, що працюють із немовлятами, повинні особливо детально обговорити з батьками сутність дослідження та особливо уважно поставитися до будь-яких виявів дискомфорту в немовлят.

Незважаючи на надвисоку значущість отримання поінформованої згоди, іноді згода досліджуваного або будь-яка форма контакту з ним робить проведення дослідження неможливим. Характерний приклад – статеві дослідження методом невтручання. Такі дослідження можна вважати етичними, якщо вони проводяться у громадських місцях, із повним захистом анонімності та відсутністю будь-яких відомих негативних наслідків для досліджуваних. Однак рішення про те, чи є

---

* Джерело: Миллер С. Психология развития: методы исследования. – СПб.: Питер, 2002. – С. 192–193.

етичним проведення такого дослідження у конкретних обставинах, повинне виноситися з урахуванням думки Інституційної наглядової ради.

Принцип 3. Згода батьків

Дослідник повинен отримати поінформовану згоду батьків дитини, законних опікунів або тих, хто виконує їх функції (наприклад, учителі, директор школи та ін.), бажано у письмовій формі. Поінформована згода передбачає, що батьки або інші відповідальні особи інформуються про всі особливості дослідження, які можуть вплинути на рішення дозволити чи ні дитині брати участь у дослідженні. Дослідник також повинен надати інформацію про свою спеціальність та місце роботи. Необхідно не тільки поважати право відповідальних за дитину осіб відмовити, але і поінформувати їх про те, що їх відмова не матиме ніяких неприємних наслідків ні для дитини, ні для них.

Принцип 4. Додаткова згода

Дослідник повинен отримати поінформовану згоду будь-яких осіб, наприклад, шкільних учителів, взаємодія яких із дитиною є предметом їх дослідження. Як і у випадку з дитиною, батьками та опікунами, поінформована згода передбачає, що особи, які взаємодіють із дитиною у ході дослідження, інформуються про всі особливості дослідження, які можуть вплинути на їх рішення брати у ньому участь чи ні. Слід відповісти на всі питання цих осіб та поважати їх право у будь-який момент відмовитися від участі у дослідженні.

Принцип 5. Заохочення.

Заохочення за участь у дослідженні повинне бути розумним і не перевищувати за своєю значущістю тих заохочень, які дитина отримує у буденному житті. Якого б виду заохочення не пропонувалося, необхідно завжди пам'ятати про те, що чим сильніше дослідження може відобразитися на дитині, тим більшу відповідальність за благополуччя та вільне волевиявлення дитини несе дослідник.

Принцип 6. Обман

Попри те, що повне розкриття інформації при отриманні згоди є етичним ідеалом, для проведення дослідження може бути необхідним приховування частини інформації або обман. Вважаючи необхідним приховування інформації або обман, дослідник повинен переконати своїх колег у правомірності своїх рішень. При використанні приховування інформації або обману в ситуаціях, коли є підозра, що це негативно відобразиться на досліджуваних, після проведення дослідження необхідно прийняти відповідні заходи з інформування досліджуваних про мотиви обману. Якщо дослідження побудоване на приховуванні інформації, необхідно використовувати такі обманні прийоми, які не мають відомих негативних наслідків для дитини та її сім'ї.

Принцип 7. Анонімність

Для отримання доступу до документації дослідник повинен звернутися за дозволом до особи, що відповідальна за документи. Необхідно зберегти анонімність цієї інформації та використати лише тільки ту її частину, на використання якої

отримано дозвіл. Дослідник зобов'язаний переконатися, що вказана вище відповідальна особа дійсно користується довірою досліджуваного і, даючи дозвіл на використання інформації, бере на себе певну відповідальність.

Принцип 8. Взаємні зобов'язання

Із початку дослідження між дослідником та батьками, опікунами або тими, хто виконує на їх функції, а також дитиною повинна існувати чітка угода, що визначає обов'язки кожної зі сторін. Дослідник повинен виконати всі дані обіцянки та зобов'язання, що передбачені даною угодою.

Принцип 9. Небезпека

Якщо у ході дослідження дослідник дізнається про щось, що загрожує благополуччю дитини, він повинен обговорити це питання з батьками або опікунами та спеціалістами у даній сфері з тим, щоб надати дитині необхідну допомогу.

Принцип 10. Непередбачувані наслідки

Якщо дослідницькі процедури неочікувано привели до небажаних для досліджуваного наслідків, дослідник повинен терміново вжити заходів із корекції цих наслідків та переглянути порядок цих процедур у тому випадку, якщо передбачається їх застосування у подальшому.

Принцип 11. Конфіденційність

Дослідник повинен зберігати у таємниці інформацію, що отримана про досліджуваного. У письмових та усних звітах про дослідження, а також неформальних бесідах зі студентами та колегами повинні приховуватися будь-які відомості, що дозволяються встановити особистість досліджуваного. Якщо існує ймовірність того, що до подібного роду відомостей отримає доступ стороння особа, така ймовірність повинна бути пояснена досліджуванним у процесі отримання поінформованої згоди.

Принцип 12. Інформування досліджуваних

Відразу після збору даних дослідник повинен пояснити досліджуваному всі питання, які виникли у нього в ході дослідження. Дослідник також повинен у доступній для досліджуваних формі викласти висновки із дослідження. Там, де наукові або загальнолюдські принципи виправдовують приховування частини інформації, необхідно вжити заходів, щоб це не мало для досліджуваних ніяких негативних наслідків.

Принцип 13. Повідомлення результатів

Оскільки слова дослідника можуть мати для батьків дітей наслідки, про які дослідник не має точного уявлення. Повідомляючи результати, наводячи оцінки і даючи рекомендації, необхідно зберігати певну обережність.

Принцип 14. Відповідальність ученого за наслідки наукових відкриттів

Дослідник повинен завжди пам'ятати про соціальне, політичне, загальнолюдське значення свого дослідження та з особливою пересторогою подавати результати своєї роботи. Цей принцип, однак, не позбавляє дослідника права працювати у будь-якій науковій галузі або дотримуватися правила подання наукового звіту.

СХЕМА НАПИСАННЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ УЧНЯ

Учень (ПІБ) _____

Вік (дата народження, число повних років і місяців на день дослідження) _____

Школа (№, місто, район) _____

Клас _____

Напрями аналізу проблем
<p>I. Особливості психофізичного розвитку</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Здоров'я дитини (здоровий або ослаблений, чи є хронічні захворювання – які?). 2. Зріст (відстає в зрості, норма, дуже рослий). 3. Вага (нормальна, надмірна, недостатня). 4. Чи є порушення зору, слуху, постави? 5. Рівень розвитку моторики (зокрема, дрібних рухів). 6. Відповідність фізичного розвитку зросту.
<p>II. Характеристика сімейного середовища</p> <p>Склад сім'ї.</p> <ol style="list-style-type: none"> 2. Професія і місце роботи батьків (ПІБ батьків указувати необов'язково). 3. Взаємостосунки в сім'ї. 4. Особливості сімейного психологічного клімату. 5. Ставлення дорослих до дитини. 6. Позиція дитини в сім'ї.
<p>III. Взаємостосунки учня з однолітками</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Соціальний статус і соціальна роль учня в колективі. 2. Його ставлення до товаришів по класу (кого вважає другом, до кого прихильний, з ким конфліктує і з яких причин). 3. Які моральні якості виявляються у взаємостосунках з однокласниками? 4. Ставлення до нього однокласників (які в ньому позитивні або негативні риси відзначають) 5. Чи співпадає їх оцінка з оцінкою вчителя? 6. Чи має друзів поза класом? 7. З ким спілкується поза школою? 8. Який характер цих взаємостосунків?
<p>IV. Учбова і трудова діяльність</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Успішність (рівень знань; побудувати графік успішності з предметів). 2. Ставлення до навчання (загальний інтерес до навчання, ставлення до різних предметів). 3. Старанність, посидючість.

<p>4. Уміння вчитися (працювати з книгою, зачувати, складати плани, контролювати себе).</p> <p>5. Основний мотив навчання.</p> <p>6. Наявність трудових навичок і умінь, види праці, яким віддається перевага.</p> <p>7. Ставлення до праці.</p> <p>8. Організованість і дисциплінованість у праці.</p> <p>9. Звичка до тривалих трудових зусиль.</p>
<p>V. Інтелектуальні особливості учня</p> <p>1. Загальний розумовий розвиток (обізнаність, тямущість, уміння висловити думку).</p> <p>2. Особливості уваги (стійкість, переключення, розподіл, об'єм і ін.).</p> <p>3. Характеристика сприйняття і спостережливості.</p> <p>4. Особливості пам'яті (об'єм, швидкість, міцність, переважаючий тип пам'яті та ін.).</p> <p>5. Особливості мислення (уміння аналізувати, порівнювати, виділяти істотне, узагальнювати, робити висновки; рівень розвитку наочно-образного і словесно-логічного мислення).</p> <p>6. Особливості мовлення (рівень розвитку, словниковий запас, мовленнєво-мислительна креативність і под.).</p> <p>7. Характеристика уяви (оригінальність, багатство, рівень розвитку творчої і відтворювальної уяви).</p>
<p>VI. Спрямованість та індивідуальні особистості школяра</p> <p>2. Навчання і позаучбові інтереси (їх широта, глибина, активність).</p> <p>3. Переконавання, прагнення, мрії, ідеали.</p> <p>4. Наявність спеціальних здібностей (музичних, артистичних, художніх, спортивних і ін.).</p> <p>5. Самооцінка, рівень домагань.</p> <p>6. Яскраво виражені риси характеру (ставлення до людей, навчання, самого себе).</p> <p>7. Прояв властивостей темпераменту.</p> <p>8. Емоційні риси особистості, переважаючий настрій.</p> <p>9. Реакція на перешкоди і утруднення (рівень фрустрованості).</p> <p>10. Вольові риси характеру (наполегливість, самостійність, упертість, навійованість і ін.).</p>
<p>VII. Загальні висновки</p> <p>2.Зробити висновки про сильні і слабкі сторони особистості учня. Визначити можливі перспективи подальшого розвитку особистості учня.</p>

Дослідження провів -----

ДОДАТОК В

**СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА ОСОБЛИВОСТЯМИ СПІЛКУВАННЯ ПЕДАГОГА
З УЧНЯМИ НА УРОЦІ З ВИДІЛЕННЯМ 8 ПОЗИЦІЙ АНАЛІЗУ
СПІЛКУВАННЯ (ЗРАЗОК)**

Школа:

Навчальний предмет:

Тема уроку:

Клас:

Поведінка, дії		Позиції аналізу							
вчителя	учнів	АД	СП	ВЗ	ЗД	ВР	ВН	ДД	КВ
Н.І. упевнено увійшла до класу. «Добридень!.. Напевно, і Петренко зі мною зараз привітається».	Дружно встали, за винятком одного							*	
Говорить, що їй сподобалося, як хлопці на минулому уроці працювали над виконанням вправ.	Петренко піднявся Слухали уважно			*					
«Думаю, ми з вами готові почати урок з теми «Правопис прийменників» «Сергію, вийди до дошки. Запиши тему». Далі скажу про те, що правопис багатьох слів залежить від	Виходить, пише					*			
Інтерпретація взаємодії вчителя з учнями (кількісні дані по кожній з позицій)				1		2		2	

Аналіз педагогічного спілкування:

Висновки:

Навчальне видання

Щотка Оксана Петрівна
Горянська Анжела Михайлівна
Пісоцький Вадим Петрович

ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА
В ПОЧАТКОВІЙ ТА ОСНОВНІЙ ШКОЛІ
ЗДОБУВАЧІВ ПЕРШОГО РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
ПСИХОЛОГІЧНА СКЛАДОВА

Технічний редактор – І. П. Борис
Комп'ютерна верстка та макетування – В. М. Косяк

Підписано до друку 18.04.22	Формат 60x84/16	Папір офсетний
Гарнітура Arial	Обл.-вид. арк. 3,96	Тираж ел. вид.
Замовлення №	Ум. друк. арк. 4,88	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.